

MÚZEUMI KURÍR

Címlapképünk a Zeneművészeti Főiskola új épületét ábrázolja:
Debrecen, Nagyerdő, Egyetem-tér

MŰZEUMI KURÍR

A Hajdú-Bihar megyei Múzeumbarátok Köre körlevele

Megjelenik évente három számban

Tíz szám alkot egy kötetet, a köteteken belül az egyes számok számozása folyamatos. Minden kötethez, azaz tizedik számhoz magyar- és angolnyelvű tartalomjegyzék, valamint különböző mutatók járulnak.

Szerkesztő: Dankó Imre

Szerkesztőség: 4001 Debrecen, Pf. 61. Déri Múzeum, Déri tér 1.

MŰZEUMI KURÍR

22.

(III. kötet 2. szám)

Debrecen, 1976

Adalék a múlt századvégi vásáridőpontváltozásokhoz

DANKÓ IMRE

A vásárok időpontja mindig fontos tényezője volt az árucserének. Az évenkénti egy, esetleg kettő, ritkán három, gyakran négy országos vásár megfelelő, a termelési struktúrához, az időjárási tapasztalatokhoz, a közlekedési lehetőségekhez és az árucseré helyi hagyományaihoz alkalmazkodó elosztása, a környező vásárhelyek érdekeinek tiszteletben tartása mellett a legfontosabb kérdése volt a vásárjognak. A vásárok időpontját — alkalmasint a kérelmezők véleménye alapján — már a vásárki-váltások tartalmazták. A vásárjogban rögzített időponttól eltérni nem lehetett. Még ha valamilyen okból pótvásárt kellett tartani, annak az időpontját is körülményesen határozták meg és csak a kitűzött napon vagy napokon engedélyezték.

A múlt század végére, amikor a termelés átalakulása, a közlekedés fejlődése következtében sok vásár időpontja kedvezőtlenül vált, a vásártartó helyek kérni kezdték vásáraik időpontjainak megváltoztatását. Így tett Nagyszalonta is, amely a hajdúk telepedése után gyorsan „virágzó és híres vásárhellyé” fejlődött.¹ Nagyszalonta négy országos vására a XIX. század második felére úgy állandósult, hogy a négyből három tavaszra esett (a Pálheti Pál fordulásához, jan. 25-höz; a Virág vasárnapra a változó virágvasárnaphoz, általában március végétől május elejéig; a Pünkösdi heti az ugyancsak változó pünkösdhöz, általában április közepe-től május végéig, kötötten (és csak egyet tartottak az év más részében) a Márton heti, nov. 11-hez kötöttem). Ez az elosztás igen aránytalan volt és már akadályozójává vált a szalontai vásárok további fejlődésének. Ezért Nagyszalonta képviselőtestülete 1883-ban kérte vásárai időpontjának megváltoztatását. Az ügyben akkor illetékes hatóság, a Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Miniszter elfogadta a szalontaiak érveit és új időpontokat rendelt a négy szalontai vásár részére. Az új időpontokat a város vezetősége egy 31,5x21,5 cm nagyságú nyomtatott hirdetményen is közhírré tette. A vásárhirdetmények más tekintetben is fontosak, minthogy azonban ez a hirdetmény a múlt századvégi vásáridőpontváltozások egyik beszédes emléke, fotokópiában is közöljük.

A hirdetmény a korábbi időbeosztást „czél és ok-szerűtlen”-nek mondta és közölte az új vásárnapokat, amelyeken a nagyszalontai vásárokat a jövőben tartani fogják. Az új időpontok igen jó elosztásúak és nagyon gyakorlatiak, könnyen megjegyezhetők. 1884-től kezdődően a nagyszalontai vásárokat a február, az április, az augusztus és a november 15-ét magában foglaló hetek péntekjein és szombatjain tartották. A hirdetmény megnevezte az új rend szerinti első vásár időpontját is (az 1884. aug. 15-ét magában foglaló hét péntekét és szombatját, amikor is a péntek éppen 15-e volt, szombat pedig 16-a). A hirdetmény sejtetni engedte az újvásár, az első vásár rendkívüliségét, hagyományát is: bejelentette, hogy a következő év első, tehát februári vására különösen nagy

Felelős kiadó: Dankó Imre
Készült 1000 példányban — 77-3520 — Somogy megyei
Nyomdaipari Vállalat, Kaposvár
Kiadási engedély száma:
Kiadói Főig.: 36482
Felelős vezető: Farkas Béla igazgató

Hirdetmény.

A N-SZALONTAI ÖRSZÁGOS VÁSÁROK. Első napján, Városi vásárnap.

Pánkföld hetil és Mátyás hetil egy- és ok-szeresén lesznek, az ok-szeres napok megalapítás tárgyában, a N-Szalonta és vidéki érdekeltség általános felhívása 26883 sz. képviselő testületi határozat, a nagyföldesek felhívása, május 1. kereskedelmi miniszterium 1148884 sz. felhívásából közzéadott.

Ebből folyók N-Szalontán: március 15-én, május 1-én, szeptember 15-én, május 15-én, július 15-én, október 15-én, január 15-én, április 15-én, augusztus 15-én, és november 15-én, két magában foglaló heten: Pénteken és Szombaton fognak megtartatni.

Mások közzéadottak, a folyók: Pánkföld, március 15-én, május 15-én, augusztus 15-én, két magában foglaló heten: Pénteken és Szombaton fognak megtartatni.

Mi is azon megjegyzéssel tétetik közre, hogy különösen a február havivanarkor, a Szalonta és vidéki érdekeltség által nagy SERTÉS VÁSÁR fog rendeztetni.

Kér. N-Szalontán: március 15-én, május 15-én, szeptember 15-én, május 15-én, július 15-én, október 15-én, január 15-én, április 15-én, augusztus 15-én, és november 15-én, két magában foglaló heten: Pénteken és Szombaton fognak megtartatni.

Balogh József m. k.

Widice János m. k.

sokadalom lesz, nevezetesen, mert „a Szalonta és vidéki érdekeltség által nagy Sertés Vásár fog rendeztetni”.

Nagyszalonta új vásárai a négy évszakban arányosan elosztva kerültek az éven megrendezésre és fejlődtek tovább nemcsak a város, hanem környéke jelentős árucseréi alkalmává is, ahogy arról *Danielisz Endre* egy éppen a Múzeumi Kurirban közölt cikke is tájékoztatott.²

JEGYZETEK:

1. Rozvány György: Nagy-Szalonta mezőváros története. N-szalontán, 1870. 37.
2. Dankó Imre: A vásárhirdetés. A debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1971. Debrecen, 1973. 335—418.
3. Danielisz Endre: Heti piacok, nagyvásárok Szalontán 1899 körül. Múzeumi Kurir 6. (1913. július) 11—20.

KÜLFÖLDI KUTATOK A DÉRI MÚZEUMBAN

Augusztus 4-én látogatást tett a Déri Múzeumban, majd a következő napokban a megye több más múzeumban *Dr. Csapláros István*, a varsói egyetem tanára. Október 6—9-én látogatta meg múzeumunkat, és résztvett a Múzeumi Hónap rendezvényein *Geraint Jenkins*, a Walesi Nemzeti Múzeum Szabadtéri Néprajzi Múzeumának (St. Fagans) igazgatója. November 22—26 között pedig *Erling Eriksen* norvég múzeumi igazgató (Tönsberg, Vestfold Fylkes Museum) tartózkodott nálunk és tanulmányozta gyűjteményeinket, December 3—4-én két német muzeológus tett tapasztalatsere-látogatást nálunk, múzeumaink közművelődési tevékenységét tanulmányozták (*Peter Göbel* és *Ernst Germar*, Museum für Völkerrkunde, Leipzig).

TUDOMÁNYOS KONFERENCIA HAJDÚ MEGYE MEGALAKULÁSÁNAK 100. ÉVFORDULÓJA ALKALMÁBÓL

Szeptember 24-én a Hajdú-Bihar megyei Levéltár és a Déri Múzeum közös tudományos konferenciát tartott Hajdú megye megalakulásának centenáriuma alkalmából. A konferencián — amit a Déri Múzeum dísztermében rendeztünk meg — *dr. Kolozsvári Lajos*, a megyei tanács titkára elnökölt és *dr. Szendrey István* egyetemi tanár, *dr. Gazdag István* levéltári igazgató, *dr. Nyakas Miklós* múzeumi igazgató és *dr. Dankó Imre* megyei múzeumi igazgató működött közre. A konferencia anyagát a Hajdú-Bihar megyei Levéltár ki fogja adni.

TAJHÁZ NYILT TARPÁN

A május 23-án megnyílt tarpai tájháznak sok látogatója van. Az egykori magtárban a legkorszerűbb eszközökkel, sok tárggyal, gazdag dokumentumanyaggal rendezett kiállítás méltó módon őrzi és mutatja be a híres beregi község életét, történetét. A tájház kiállításában szépen emlékeznek meg *Esze Tamásról* és *Bajcsy-Zsilinszky Endréről*.

Menyhárt József, mint barát

NAGY DEZSŐ

Sokszor, sokan és sokat írtak már Menyhárt Józsefről, mint festőművészről, mint grafikusról, mint művészeti íróról, de még senki sem írt róla mint barátról. Milyen volt Menyhárt József mint barát, mint jó barát?

Megkísérlem azért erre a kérdésre a válaszadást én, aki 42 éven át ismertem őt és akihez őszinte érzésből fakadó, bensőséges, igaz barátság fűzött.

Menyhárt Józsefet 1934 őszén ismertem meg, amikor a debreceni ex libris gyűjtők már baráti összejöveteleket tartottak és műteremlátogatásokat kezdeményeztek. Ekkor ő még a városi adóhivatal tisztviselője volt, ahol édesapám is dolgozott. Ebben az időben még csak ismeretség volt közöttünk. En ismertem és szerettem őt, mint grafikust, ő ismert engem, mint gyűjtőt és mint megrendelőt. A kezdet kezdetén minden gyűjtő és minden grafikus ismerte egymást. A gyűjtők nemesak az „Angol Királynő” szálloda „Bunda” nevű magyaros bútorokkal berendezett és Haranghy Jenő freskóival és üvegfestményeivel díszített külön termében gyűltek össze havonta bizonyos napokon, hogy kicseréljék ex librisjeiket és kisgrafikáikat, hanem elmentek a művészek műtermébe is, hogy közelebbről megismerhessék őket és bizalmas észmeccsere után átadhassák a művészek megrendelésüket. Így jelentek meg első ex libriseim. Így jöttem létre az első baráti kapcsolatok a gyűjtő és a művész között. 1935. október végén megalakult Debrecenben a grafikusok és a grafikagyűjtők köre, az Ajtosi Dürer Céh dr. Soó Rezső elnökletével. Ennek a körnek pénztárosa volt Menyhárt József. A Céh megalakulása után még megszűbbé vált a debreceni grafikai és kisgrafikai élet, s egyre több barátság szövődött a grafikagyűjtők és a grafikus művészek között.

1935 őszén adtam át az első ex libris megrendelést az általam akkor már elég jól ismert és kedvelt művészeknek. „A tudós cicái” című vers tartalmát mondtam el csupán, melyet ő kifogástalan módon metszett fába. Az ex librisen — melyen glóbusz és könyvek is láthatók — két cica egy nyitott könyvet jellegzetes mozdulatokkal szagatt szét. A fametszés technikájával az egész gondolatot nagyszerűen kifejező igen jól sikerült munkának tartottam. Nem gúcs — mint ahogy egyik gyűjtő vallja újabban, — mert nem színes pamutgombolyaggal játszadozó angora macskákat ábrázol, amilyen képek 50 évvel ezelőtt — sajnos — igen divatosak voltak. Nagyon tetszett a fametszet és megelégedésemet a művész előtt meglehetősen szavakkal ki is fejeztem. Talán ebben a percben lobbant fel közöttünk a rokonszenven alapuló szimpátia lángja, amely később, az évek folyamán barátsággá, az évtizedek folyamata alatt pedig bensőséges, bizalmas és szívbéli barátsággá fokozódott.

A cicás ex libris 1936 tavaszán készült el, s ekkor rendeltem meg rézkarc technikával készítenő második ex librisemet. Ezen a könyvje-

gyen egy zsinóros magyar ruhába öltözött komoly arcú fiatal férfi látható, aki Bibliáját szívré szorítva megrendülten hallgatja a fülébe hegedülő Halál gyászos muzsikáját. A kép megdöbbentő és borús hangulatot lehelő, de nekem nagyon tetszett, mivel akkori hangulatomnak nagyszerű kifejezője volt. Menyhárt, mint jó barát, belefáradt lelkivilágomba, magáévá tette a megrendelőkor vázolt elgondolásomat és tökéletes művészettel rézlemezbé karcolta, a művészet eszközeivel megvalósította elképzelésemet. Az előző fametszet és ez a rézkarc megjelent az 1937-ben kiadott mappájában.

1938. év őszén egy karácsonyi alkalmi grafika elkészítésével bíztam meg barátomat. Az ötletet és a kompozíció kivitelezését teljesen rábízta. Nem csalódtam most sem benne, mert a fametszetet legnagyobb meglegeedésemre készítette el. A barna színű ízléses grafikán egy fény sugar közepén kezeit áldást oszton felfelé tartó, háttal ülő gyermek látható, aki előtt bort, bűzát és szeretetet szimbolizáló magyar ruhás férfiak terdelnek kulaccsal, búzakalászokkal és mézeskalács-szízzel a kezükben, mellettük pedig a békességet jelképező galambpár áll. Az ötlet, az alakok, a magyaros arcok, a kép összehatása és általában az egész kompozíció művészi tökéletességgel fejezi ki a karácsony mondanivalóját. Hálas köszönet, meleg baráti kézzorítás és illő honorárium követte ezt a kitűnő és mindenkinek nagyon tetsző alkalmi grafikát, amely az Ajtosi Dürer Céh 1938. évi karácsonyi-újsáji — má már igen ritka — albumában is megjelent. Természetes, hogy barátságunk még szorosabbra fűződött közöttünk.

Noha 1940 nyarán elköltöztem Debrecenből és éveik vidéken dolgoztam, barátságunk megmaradt és azt a távolság sem meg nem gyengítette, sem meg nem szüntette. A távolban is meghítt barátaim voltak egymásnak, s levélben tartottuk fenn jó baráti kapcsolatainkat. Nem hűlt ki szívünkben a baráti szeretet egymás iránt. Mikor a háború után visszatértem Debrecenbe, a baráti szeretet és ragaszkodás a személyes találkozáskor folytán csak fokozódott és melegebbé vált. — „Rendeltetésünk nem magányos élet s örök komolyság és elmélkedés, hanem barátság és társalkodás” — mondja Berzsenyi. — Hivatásomnál fogva komoly voltam és sokat elmélkedtem, de szerettem barátaimot is és a társaságot is. Így szerettem Menyhárt József barátom társaságát is. Sokszor felkerestem otthonában. Ő maga is igen barátságos, mosolygó arcú, tréfálkozásra hajlamos ember volt. Aranyos humorát sokszor ex librisre és alkalmi grafikáira is átvitte. Igen barátságos, aranyos asszony volt mindig a felesége, barátságosak voltak a leányai és általában a család minden tagja. Mindig örömmel és szeretettel fogadott otthonában.

Tehát — amint érzelmünk bizonyította — barátaim voltunk egymásnak. Hangsúlyozni kívánom azonban, hogy az igazi barátságok az a legszebb jellemvonása, hogy a barát segít a barátján és akkor, ahogyan tud és amikor szükség van rá. Mi is segítettünk egymáson úgy, ahogy tudtunk. En például abban az időben, amikor nálunk még lehetetlen volt beszerezni idegen művészeti könyveket és eszközöket, külföldről kapott német, angol vagy más nyelvű művészettörténeti könyveket, kiadványokat, folyóiratokat, albumokat és mappákat ajándékoztam barátomnak. Bár magam is rajzolgattam és festettem gyermekkorom óta, de a művészeknél való színes krétákat, ceruzákat, ecseteket, rajztollakat örömmel és önzetlenül adtam át neki. Ezeket a művészeti könyveket és eszközöket határozottul gyűjtőtársaimtól ex librisekért kaptam cserébe. Barátom ezeket a cselekedeteit a maga módján rámnézve mindig kedvezően revanuszálta. En gyűjtő voltam és engem elsősorban ex libris és kisgrafika érde-

kelt. O ezt nagyon jól tudta és minden egyes új ex libriséből mindig adott néhány szignált kézinyomatot. Így gyűjteményem állandóan gyarapodott, ami számomra a legnagyobb örömet jelentette.

1960 tavaszán rendeltem barátomtól egy ex librist, amelyet ő rövid időn belül el is készített, Pegazusos, azaz szárnyas lovat ábrázoló ex librist készített, amely dr. Tóth Ervin művészettörténész szerint európai viszonylatban is egyik legszebb Pegazusos ex libris. Műzsám szárnyas lova kiprnyávza egy csendes tó vizéből iszik, pihen, nem sokat szárnyal már, mert fölötté is elrepült az idő. Okori görög templom és újkori paloták között, a Pegazus mögött, életem fája látható, melynek egyik oldalán száraz, levél nélküli gallyak között csak itt-ott csillan meg néhány öröm mint az élet boldog pillanata, a fa másik oldalán azonban még zöldek a levelek, tehát még él a fa, de bizony már öregszik. Tökéletes gondolat és még tökéletesebb kivitelezése a gondolatnak. Természetes, hogy nagyon tetszett a valóban gyönyörű ex libris, de mikor a honorárium iránt érdeklődtem, legnagyobb meglepetésemre azt a választ kaptam, hogy ajándékba készítette. Boldog voltam és nagyon hálás vagyok neki halála után is, mert 47 darab nevemre szóló ex librisem között egyik legszebb példánynak tartom. Látszik a képen, hogy jó barát szeretetből készítette jó barátjának.

Opusainak száma 1960-ban már túl volt a 350-en. A Pegazusos lap száma 378 volt. Mivel a tiszteletdíjat nem fogadta el, ex libriseit viszonzásul annál szorgalmasabban küldöztem a gyűjtőknek kül- és belföldre egyaránt. Híre és neve terjedt Európá-szerte. Gyakran kaptam külföldi gyűjtőktől leveleket, melyekben Menyhárt-féle ex libriseket és alkalmi grafikákat kértek tőlem. Több hazai és külföldi megrendelést is közvetítettem számomra. O pedig újabb meglepetéseket szerzett nekem. Előbb Ildikó, majd Emese nevű leányom számára készített egy-egy ajándék-ex librist. 1964-ben pedig engem lepett meg ismét egy művészi könyvjeggyel, mely egy szép női profil ábrázol homloka fölött repülő galambal. Önzetlen baráti szeretetének újabb tanújelét adta akkor, amikor 1970-ben a Budapesten rendezett XIII. Nemzetközi Ex libris Kongresszus alkalmából egy alkalmi ex librisrel ajándékozott meg, amely a debreceni Műzeumi Kurír 1970. évi 4. számában jelent meg. Baráti szeretetét bizonyítja az a kis falusi házakat ábrázoló könyvjegye is, amelyet 1972. májusában mosolygó arccal nyújtott át névnapj ajándéku. Ez volt a kilencedik ex librise számomra, melyből hatot baráti alapon grátisz kaptam tőle.

Az elmondottak azt is bizonyítják, hogy gyakori volt közöttünk az egymással való baráti találkozás. Az évtizedek alatt ő is többször meglátogatott engem, de én gyakrabban felkerestem őt. Amikor előre tudta, hogy mikor megyek hozzájuk, az ablakból figyelte közeledésemet és barátságosan mosolygó arccal nyitott ajtót, szeretettel invitált műtermébe vagy szobájukba, ahol sokszor bizalmas, őszinte barátsággal, felesége társaságában is, néha bizony több órán át beszélgettünk. Társalogtunk művészetről, irodalomról, gyűjtésről, kiállításokról, családukról, aktuális problémákról és ki tudja már elmondani, hogy mikről. Mindig zűzvesen, szeretettel, örömmel fogadott, mint jóbarát a jóbarátját. Bizalmasan elmondtuk egymásnak mindent, nem volt titkun egymás előtt. Szerettem őt, mert igazi, őszinte, benső, bizalmas, azaz testi-lelki jóbarát volt. Felesége nagyon sokszor elmondta: „Józsának maga a legjobb barátja”. Ezt nem is kellett mondania, mivel nekem is ő volt a legjobb barátom.

Ha távol volt tőlem, akkor sem feledkezett meg rólam. Sopronban feleségével együtt többször üdült, ahonnan saját kezével tussal rajzolt levelezőlapokat küldött. Utóbbi években Jajoszláviában, Romániában és

Olaszországban is járt. Mindenünne szép baráti képeslapokat küldött. 1975. májusában pedig egy nagyobb méretű, igen szép, bekeretezett akvarellal lepett meg névnapj ajándéku, amely művészi kézzel a soprni tűztornyot és az Ikva patakot örökíti meg. Mindezeket életem legkedvesebb emlékei között őrzöm a sirig, s tudom, hogy gyermekeim és unokáim is kegyelettel őrzik meg őket halálom után.

1966-ig sok-sok Menyhárt-féle ex librist, kisgrafikát és jónéhány nagyobb méretű szabadgrafikát is sikerült összegyűjtenem részben az ő segítségével, de ex libris gyűjteményemből mégis több munkája hiányzott. Különösen a többévi távollétem és frontszolgálatom ideje alatt készített lapjai hiányoztak. A hiányzó lapok pótlása és a teljes oeuvre-jegyzék összeállítása céljából azért azt javasoltam, hogy legyen az egész ex libris és kisgrafikagyűjtemény egy kézben, éspedig mivel én gyűjtő vagyok és 10 évvel fiatalabb, mint ő, — legyen az én kezemben. Javaslomat elfogadta és készséggel adott át gyűjteményem számomra minden nála levő kisgrafikát, hogy gyűjteményem teljesebb legyen. Sajnos azonban — noha 1966 óta minden újabb ex librist és alkalmi grafikát még pontosabban megkaptam tőle, mint addig — oeuvre-jegyzékem mégsem lett teljes és ma sem egészen komplett. Nem teljes azért, mert a háború alatt több dúca és lapja elveszett, illetve elkallódott a külföldi megrendelők számára készített ex libriseinek néhány kézinyomata is. Az elvesztett lapokat ő ismerte, a megrendelők nevét és a grafika témáját is feljegyezte, így ezeket a közösen készített első opus-listára fel is tudtuk venni. Az első opus-listán 603 műve szerepelt, s az utolsó éppen önárcképe volt, azonban az elmúlt 10 esztendő folyamán kerültek elő olyan ex librisek, amelyekről már ő is megfeledkezett és amelyek engem is megleptek, de az általam készített második opus-listára ezeket is felvettem. Így a művek számai, azaz az opus-számok eltolódtak, megváltoztak. Az effektive készített műveinek száma még így sem teljes, mivel ő még több kisgrafikát készített, mint amennyi az oeuvre-jegyzéken szerepel. Néhány kisebb, leginkább illusztrációként alkalmazott fametszetének a listára való felvételét nem javasolta, némely kisgrafika pedig a nyomdakész kézirat el-készítése kerül ki a nyomdából eléltűzött formájában néhány szép ex librisrel illusztrálva. Az emlékfűzet az 1976. december 5-én a Pedagógus Művelődési Házban megnyitott emlékkiállításra készült volna, de a nyomda technikai nehézségek miatt nem tudta elkészíteni.

Szerénytelenségnek látszik tőlem, de örömteli büszkeséggel tölt el, hogy hazánkban a legnagyobb és legteljesebb Menyhárt-féle ex libris gyűjtemény az én birtokomban van, de ismétlem — sajnos — ez sem teljes a fent leírt okok következtében.

Menyhárt József ex libriseinek és alkalmi grafikáinak katalógusát ex libriseivel díszített mappában szerettem volna kiadni a kettőnk által új életre keltett Ajtosi Dürer Ex librisgyűjtő Kör segítségével 75. születésnapja alkalmával 1976. szeptember 22-én, de a halál 1976. május 1-én — sajnos — kivette kezéből fametsző vésőt: és így gyűjteményemből múlt év decemberében csak emlékkiállítást tudtunk rendezni emlékeztére.

A Halál már itt ólálkodik körülöttem is és ki fogja törölni szívemből drága barátom nekem annyira kedves emlékét is, de ex librisei és kisgrafikai századokon keresztül hirdetik majd Menyhárt József grafikai tehetségét és művészetét, mert Hippokratés aforizmája örök igazságot rejt magában: Ars longa, vita brevis!

Magyarországon közönségesen két fára gondolnak, ha a gesztenyefa nevet hallják.

Az egyik a *vadgesztenye* (*Aesculus hippocastaneum*) nevű díszfa. Mindössze a XVI. század óta ismeretes hazánkban. A vadgesztenye szóösszetétel második tagját feltehetőleg termésének a szelídgesztenyéhez való hasonlósága miatt kapta. Az első tagot pedig azért, mert nem emberi táplálék. U. i. a magyar nép a nem fogyasztható és nem nemesített növények ellentétét a vad szóval jelzi.

A *szelídgesztenye* (*Castanea sativa*) őshonos hazai növény. Június végén vagy július elején virágzik. Virágja alatt a sárgán virító, kb. 15 cm hosszú barkájára kell gondolni. Egylaki növény, külön hozza a porzós és a termős barkákat (de vannak himnős barkák is). Virágzása idejére a fa már teljesen kilombosodott.

A szelídgesztenye leginkább Nyugat-Magyarországon (Sopron, Kőszeg környékén) díszlik, de megtalálható Zalában, Somogyban, a Balaton-felvidéken, a Bakonyban, a Budai-hegységben, a Pilis-hegységben, a Mecsekben stb. Debrecenhez legközelebb a beregi és a szatmári gesztenyék esnek, különben az Alföldön csak itt-ott található kertekben vagy parkokban.

Jelenleg Debrecenben három helyen található a szelídgesztenye. Legidősebbként a Honvédtemető utcában levő említhető. Egy ház előtti kis díszkertben található. Nagyságához és korához képest (kb. 20–25 éves fa) aránylag kevés, kb. 1–2 kg-nyi apró termése szokott lenni. Sorrendben — koruk miatt — a Vidám Park szelídgesztenyefái következnek. Mindjárt a bejáratnál szemben látható három egészséges példány. Mindegyikük júliusban virágzó fajta. Erdéklődésére közölték, hogy rendszeresen hoznak termést. Virágzásuk és terméshozamuk az időjárástól függ (néha lefagynak a virágok). Termésüket fogyasztják. Az idén (1976-ban) fedeztem fel egy kis fiatal 120 cm-nyi magas szelídgesztenyefácskát a Széchenyi-kertben. Teljes pompájában virágzott június harmadik hetében (korai fajta).

Az itteni szelídgesztenyefák némileg elütnek a nyugat-magyarországi fajtól: levelek keskenyebb és rövidebb, s mintha a barkák is rövidebbek lennének.

Jóslható-e a szelídgesztenye debreceni meghonosodása, elterjedése? — nem tudható még. Megjelenése, megmaradása mégis figyelmet érdemel. (Magam egykori meghonosítási kísérletei sikertelenek voltak.) Az itt talált szelídgesztenyefák esetében feltűnt, hogy mindegyik lényegében azonos környezeti feltételek mellett található; nevezetesen: e fák egyéb fák, főleg facsoportokból kialakult növénytársulások közt élnek, azaz ily feltételek mellett érik jól magukat, nem pusztulnak el. (Megjegyzendő, hogy a hazai gesztenyés helyeken pl. Kőszeg környékén is, a szelídgesztenye a lombos régiók fáival társulva él.) Úgy tűnik ez a járható útja a szelídgesztenye debreceni elterjedésének is.

A sárospataki és a debreceni humanissimák jeles cselekedetei Jókai tolla nyomán váltak halhatatlannokká. Azóta a *Csittvári krónika* sok-sok iskola több diáknemzedéke számára szolgált követendő példaképpel. Így történt ez századunk elején Nagyváradon is, ahol a jóhírű premontre főgimnázium nebulói szánták rá magukat krónika írásra.

Hét évtizednyi hanyóadás, „országjárás” után — véletlen szerencse folytán — hozzám került ez a hefedélszáz lapra terjedő, erős, tartós táblába kötött manuscritum. Elsősorban iskolatörténeti vonatkozása jelentős lévén, hogy érzékletes képet nyújt a schola praemontriensis 1905 és 1908 közötti eseményeiről, tanáraitól, jeles vagy „hírhedt” diákjairól. Van azonban ennek a vaskos kötetnek egy kaligrafikus írással rótt, kimondatlanul talán a halhatatlanságnak szánt fejezete. *Lantpengetők* a címe. Mi más kapott volna itt helyet, mint a fel nem ismert poéták zengeményei. Köztudott, hogy ebben a korban minden valamire való diák babérokra pályázik; így meglehetősen sok kecskerímet, klapanciát találunk a sárgult lapokon. Színvonaluk, stilisztikai értékük nem juttatta szerzőiket a Parnasszusra. Most mégis miért hoztuk szóba e verseket? Csúpan azért, mert hajdan volt diákok közül ketten, Bónyi Adorján és Tabéry Géza, teljes életművükkel bizonyították irói elhivatottságukat.

Tekintve, hogy Tabéry Gézáról, a két világháború közötti erdélyi magyar irodalom közismert személyiségének diákkori kísérleteiről már beszámoltam,¹ illő szót ejtenünk arról a másik diákról is, akit a lexikonok úgy szintén számontartanak.²

Bónyi Adorján a Bihar megyei Margittán született 1892-ben. Gimnáziumi tanulmányait Nagyváradon, az egyetem jogi karát Kolozsvárott végezte. A két világháború között a *Pesti Hírlap* munkatársa, irodalmi szerkesztője, a felszabadulás után pedig a *Hírlap*, a *Kis Újság*, végül az *Erdékes Újság* szerkesztője, munkatársa. Igen termékeny író volt: több színdarabját előadták, regényei jelentek meg, közülük néhányat meg is filmesítettek. Hetvenöt éves korában halt meg Budapesten.

Bár a szóban forgó krónika személyi adatokat nem tartalmaz, életrajzából következtethető, hogy a premontre gimnáziumot 1902 és 1910 között végezte. Az itt bemutatásra kerülő versét 1908-ban írta.

Bár a korizlést tükröző, túlfűtött szentimentalizmus adja meg a vers alaphangulatát, ezen a borongós tónuson is átsüt a későbbi író megmutatókozó tehetsége: néhány szóval képes hangulatot teremteni és ügyesen bányik a díszítő jelzőkkel.

Most pedig íme a hatodikos diák — ma úgy mondanák: másodikos gimnazista — mindaddig ismeretlen verse:

Ej van. Hídeg. Künn esik a hó.
S benn a teremben áll a bál.
Húzza a cigány, ropják a párok,
A tüzes esárdás ep végére jár.

Egy sófét zúgban, messze sarokban
Bánatos magányban ül egy léány.
Könny csillog a lány tüzes szemében,
Piros selyem kendő az ajakán.

Osszeszorítja piaci piros ajkát.
Kis szívecskéje úgy remeg:
Nem jött el, biztos megcsalta hát őt
Az, akit pedig oly nagyon szeret.

Mit neki a négyes, a boszton, a esárdás,
Olyan üres az egész terem!
Hiába! Elment, eltűnt az éjben.
Miben pedig úgy hitt: a szerelem!

JEGYZETEK:

1. Csittváradai krónika — Bihari Napló (Oradea—Nagyvárad), 1976. február.
2. Magyar Irodalmi Lexikon, I. köt. 176. lap, Akadémiai Kiadó, Bp. 1963.; Magyar Eletrajzi Lexikon, I. köt. 245. lap, Akadémiai Kiadó, Bp. 1967. A magyar irodalom története, VI. köt. 167. lap, Akadémiai Kiadó, Bp. 1966.

MÚZEUMI MOZI

A Déri Múzeumban szombatonként rendszeresen filmvetítéseket tartunk. A vetítéseken ismeretterjesztő, nép- és iparművészeti, muzeológiai filmeket mutatunk be. A Közművelődési Csoport kívánságára a rendszeres vetítéstől függetlenül is állít össze filmműsört csoportos látogatók részére, illetve csoportos múzeumi foglalkozásokat filmvetítéssel is kísérez, gazdagabbá tesz.

TÖRTÉNÉSZ KONGRESSZUS KÖSZEGEN

Július 5-én ötnapos nemzetközi történéssz kongresszus kezdődött Köszegen. A kongresszus tárgya ezúttal művelődéstörténeti volt és a Nyugatdunántúl, valamint szomszédos területei: Burgenland, Stájerország, Szlovénia és Horvátország közös művelődéstörténeti kérdéseivel foglalkozott. A kongresszus, amelyen az említett területek szakemberei nagy számban vettek részt, folytatása az 1964-ben *Mogersdorfbán* rendezett jubileumi ülésnek, amit annakidején a szentsgotthárdi csata 300. évfordulója alkalmából tartottak. A kongresszust *Vörös Károly* Társadalom és oktatás a Pannon térségben című előadása vezette be. Majd behatóan foglalkoztak a Nyugatdunántúl és környezete XVI—XIX. századi közép- és felsőfokú oktatása történetével. A kongresszuson az UNESCO is képviseltette magát *dr. Rudolf Göbner* professzor személyében. A kongresszus anyagát, az előzőekhez hasonlóan, három nyelven ki fogják adni.

A halál országa

BOSNYAK SÁNDOR

Az irodalmi életben egyedül álló, hogy a világ két egymástól távol-
eső részén egy-egy író ugyanavval a témával jelentkezik, s emelkedik
egyedülálló nemzete legjobb írói közé. A magyar Sánta Ferenc Sokan
voltunk című önéletrajzi elbeszélése 1954-ben jelent meg,¹ a japán Fuka-
zava Hicsiró elbeszélése, Tanulmány a Narajama dalokról címmel 1956-
ban lett első egy irodalmi pályázaton.²

Fukazava néprajzi pontossággal, s ugyanakkor drámai feszültséggel
írja le, hogy a munkaképtelen öregek Sinsu tartományban a halottak
ünnepén megrendezik halotti torukat, főtt rizst esznek, rizsbort isznak,
s utána elindulnak fel a hegyre meghalni. „A rizs olyasmi, amit csak
Narajama ünnepén, vagy súlyos, nagyon súlyos betegség esetén fogyasz-
tanak.”³ A vacsorán vendégül látják azokat, akik már jártak a hegyen,
akik már elkísértek valakit. A vendégek rizsbort iszogatva elmondják az
út rendjét, letéteik a fogadalmat. A három szabály, amire ügyelni kell:
1. A hegyre menet nem szabad szólni, 2. úgy kell eltávolozni, hogy senki ne
lássa őket, 3. a hegyről jövet nem szabad visszanézni.

Narajama ünnepe nem kötődik az év egy bizonyos napjához, télen
van; akik a nagy útra készülnek, olyan napot választanak indulásra, ami-
kor havazásra áll az idő. A hagyomány azt tartja, hogy „szerencsés, akit
fönt a Narajamán elér a havazás”. A hagyomány arról is szól, hogy akik
megjárták a Narajamát, azok mind látták az istent.⁴

Fukazava tanulmányát, vagy mondjuk inkább úgy, elbeszélését Beau-
voir asszony is idézi az örökségről írt könyvében,⁵ s a japán szokáshoz
legközelebb állónak a narték eposzát találja, amelyet az osztek és a
cserkeszek is ismernek. A narték az eposz elbeszélése szerint időről-időre
„a vének megüléséről döntő gyűlésen”⁶ kijelölik azokat, akiket aztán
megmérgeznek vagy agyonütnek. Beauvoir Pliniuszt idézve arról is ír,
hogy az északi osztekkel rokon szkítáknál szintén élt az öregek megölé-
sének szokása.⁷

A távolabbi párhuzamok az eszkimókhöz vezetnek.⁸ Az eszkimók is
nehezen tudják mindennapi betevő falatjukat biztosítani, s arra kény-
szerülnek, hogy öregeiket halászás közben jégtablán felejték, vagy egy-
szerűen fejszolgálták őket, hogy feküdjének ki a hóba, s ott várják be
halálukat. A szibériai csukások szintén ünnepi vacsorával búcsúztatják
el öregeiket, s vacsora után a halálraítéletet a fia, vagy testvére foka-
bajuszából font zsineggel megfojtja. Az analógiákat hosszan sorolhatnánk.
A munkaképtelen öregeket a korjások is megölik, a hopik, a krik, a kró-
ndianok öregeiket a falun kívül épített kunyhóba viszik, s ott hagyják
őket.⁹ A kegyetlennek látszó szokást mindenütt a kegyetlen életkörülmé-
nyek alakították ki: nem voltak képesek annyi élelmet szerezni, hogy
öregeiknek is jusson, s a nemzedékről-nemzedékre öröklődő inség az
öregek sorsát ilyen, vagy olyan formában oldotta meg. Japánban, Sinsu

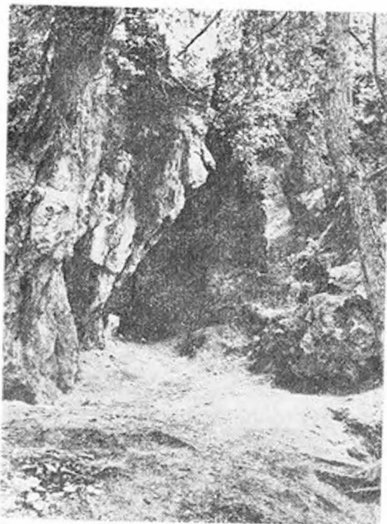

tartományban a 70. évüket betöltő öregek tudják, hogy elérkezett az idő, amikor a közösség iratlan törvényei szerint el kell indulniuk a halál negyére. Az indulás időpontját maguk választják ki, önként mennek a halálba, igaz viszont az is, hogy akik a közösség törvényeit nem tartják be, azokat megölik.

Sánta Ferenc Sokan voltunk című elbeszélése első számban elmondott személyes visszaemlékezés. Az elbeszélés ezekkel a szavakkal kezdődik: „Már harmaik hónapja éhezünk, s két hete csak egyszer ettünk egy nap.”¹¹ A nagyapa „aki már túl volt a hetven évén” elhatározza, hogy elmeleg meghalni. A nagy lábából előkerül a nagyapa tiszta inge, gatyája, harisnyája. Az apa hitelbe tyúkot s pálinkát vesz. A nagyapa megeszi utolsó vacsoráját, s aztán elindul fel a Büdös Barlangba. Reggel elmennek, s a barlang szájánál megtalálják szép sorjában a földön az inget, gatyát, kabátot, s hazahozzák. Az elbeszélésekből kitűnik, hogy nem egyszeri esetről van szó, a barlangnál ott van Csűrös Ignác gúnyja is, s a párbeszéd, s főképp a hallgatások érzékeltetik, hogy a szokásnak kialakult rendje van, s azt be kell tartani.

A Büdös barlangról Sánta elbeszélése előtt is tudtunk, hogy ahol „sokan vannak az utolsó falat kenyérré”¹¹ ott az öregek elmennek meghalni. Nyíró József elbeszélésének öreg hőse is „rá szánja magát, hogy elmeleg az Istenhez”.¹² Ők is tyúkot vágnak, mert „ennek ez a rendje”, virrasztanak, elmondják, hogy mit üzennek a másvilágra, s megnyugtadják az öreget, hogy a „hóttestinek utána megyünk”.¹³

A Büdös barlangról régebbi leírásokat is ismerünk, s ezek is arról

A Büdös barlang egyik mellékbarlangja.¹⁶

tanúskodnak, hogy a szokás, amelyet Nyíró, majd Sánta a barlanghoz kapcsolva beszélnek el, száz évvel ezelőtt is élhetett. Jókai így ír: „Milyen felséges pompája van a halál országba bejáratának! Az egész kapuból, s messze körülötte a széles sziklatornác bevonva arannyal versengő sárga kénvirággal. Ez az egyetlen virág itt. S sorban a fal mellett kőhalom emelkednek, amiknek az ormába kopjas zászló van tűzve. Az itten megholtak sírhalmjai azok. De hát ki temette el őket? Ki tűzte a fejük fölé azt a kopjas zászlót? Odabenn a halál! Ki ment be oda értük?”¹⁴

A barlanghoz vezető út mellett a századfordulón Benedek Elek is látta a fehér sírköveket: „a nyitva álló barlangban időnként résznit vizsgálatságból, résznit szándékosan többen lelték halálukat. A barlanghoz vezető régi út mellett itt-ott sírkövek fehérlenek, amelyek azoknak a nyugvó helyeit jelölik, kik a barlangban haltak meg.”¹⁵

1972-ben székelyföldi gyűjtőutam során a Büdös barlanghoz legközelebb álló községben, Torján is gyűjtöttem, így az írott adatokat a szájhagyomány adataival is kiegészíthetem:

„Az öregek régen, de még két-három éve es vót olyan, hogy elment meghalni a pokol hídjához. A Büdös barlangra mondták, hogy a pokol hídjá.” Dézsi Ilona 64 é.

„Bálint Antal es odament, mert valami bántotta őt, valami családi ügy.” Gál Tamás 46 é.

„Az én időmben nem egy ember volt, aki beölte magát. Most hirtelen háromról tudok, aki beölte magát oda. Nincs elzárva. Kettő van, ahova be lehet ölni. Volt Csiszárban is egy ilyen barlang, aztán ez a nagy barlang.” Nemes Zoltánné 77 é.

„Az öregek is úgy nevezték, a pokol tornáca, mert a halál ott következik. Aki oda elszánja magát, ott biztos halála van, onnat nem menekül.” Oláh József 49 é.

„Bálványos várával átellenben van az a nevezett barlang, ami olyan erős, hogy a madár, ha repül el felette, még az is leesik Vagy ha vesszük azt a puskát és betartjuk oda a barlangnak a fenekire, mert az erő lefelé nyom, az a kén-erő, a puszka nem sül el ott bent, olyan erős. Ugye minden idő-korba vótak ilyen bajok, családi bajok, vagy világi bajok, s kerültek elkeseredett emberek, akik oda elmentek, hogy ők ott az életükkel végezzenek. Erről, a mondák szerint régebben is történtek ilyenek, de napjainkban is sok történet, aminek én is tanúja vagyok, s az ittváló népek.” Oláh József.

„Mint a kemence, úgy néz ki, csak alább van, mint a felső része.” Gál Tamás.

„Hátul a másik barlang, az madártemető, de van még több is, de azoknak a neve nem ismeretes.” Oláh József.

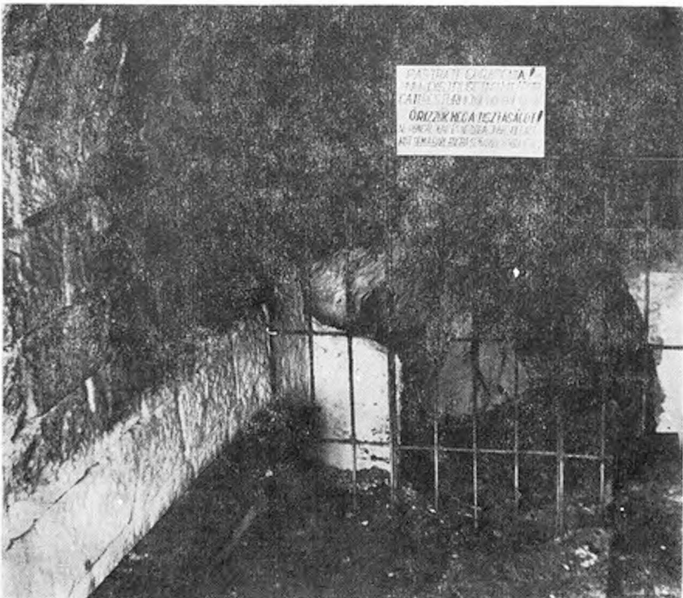
„Hát a szegénység miatt sokszor, sokan elhatározzák, hogy hát feláldozzák magukat, elmennek a barlangba és ott, onnat többet vissza nem térnek. De előre elkészülnek, tort csinálnak, esszehívják a rokonságot, még italt es, megcsinálják a tort, elbűcsüzik, és aztán elmenyen, bemenyen abba a barlangba, ahol a kénegáz van, s ott kívül levettek, levefi magáról az ünneplő ruháját és bemenyen a barlangba és a gáz megöli ott.” Gál Ferenc 74 é.

„Nem hal meg, aki éppen nem akar, csak aki meg akar halni. A gáz, ahogyan abba a barlangba is, jön a föld gyomrából, a gáz, lefelé van a nyomása, így fél méteren alul igen-igen erős. Alva az ember maradhat; ha erős a szervezete, bírja. Ha lehajol, kicsit lehajol, az orrát kezdi az embernek szurni. Ha lehajol egész, a térdivel egyiránt, akkor már az agyába szúr fel. Ha még alább hajol, akkor vége van. Csontok ott nin-

csenek, ha meghal, kankóval, vagy valamivel kihozzák, az nem maradhat ott." Oláh József.

„A hozzátartozói elmennek, a ruháját, s őt magát es hazaviszik és eltemetik.” Gál Ferenc.

Az irodalmi s a szájhagyományból egybehangzóan kitűnik, hogy 1. régebben „a szegénység miatt”, mert „sokan voltak az utolsó falat ki-nyérre”, újabban családi ügyek, vagy világi bajok miatt elhatározzák, hogy „feláldozzák magukat”; elmennek a barlangba meghalni. 2. A barlangnak a másvilágra utaló nevei vannak: a pokol hídjának, a pokol tornácának, vagy a halál országának is nevezik. 3. A székelyek több ilyen barlangot ismernek; a legismertebb s a legnagyobb a Büdös barlang, de a hegy oldalában még több kengázós barlang is van.¹⁷ 4. A szokásnak kialakult rendje van. Az utolsó út előtt „tort csinálnak”; csirkét vágna, s legtöbbször ital is kerül az asztalra. A másvilágra tiszta ruhában indulnak, amit, több adatközlő szerint is — a barlang szájánál levetnek. 5. A gáz súlya nehezebb a levegőnél, a barlang fenekére húzódik. A barlang belsejét ábrázoló képen látható a gáz szintje. A barlangban mélyre, térdtől mélyebbre kell hajolni, hogy a gáz rövid idő alatt áldozatát megölje. 6. A hozzátartozók másnap elmennek a ruhákért, s a holttestet kamé-
bótokkal kihúzzák. 7. A múlt században, s a századfordulón is még

A torjai Büdös-barlang belseje.

a halottakat a barlang közelében temették el; negyven-ötven éve haza-
viszik.

A szokás ilyen részletességgel csak a Büdös barlanghoz kapcsolódva található meg, de apróbb nyomaiban a székelyek közt máshol is él. A magyarórdiak a negyven évesektől visszafelé a szent botról úgy be-
szélnék, „amellyel a hatvan évet betöltött embert agyonütötték.”¹⁸ Hor-
váth István jegyezte fel: „Azé vót, hogy nem vót mit egyenek. Elérte a
hatvan eszlendőt, elég vót neki, kellett az élelem a fiataloknak.”¹⁹ A dit-
róiak is több olyan öregemberről tudnak, aki úgy érezte, hogy „a gyer-
mekeinek a terhire van”, s elbúdosott:

„Az én időmbe is, itt lent vót egy öregember, hogy métt, métt nem,
hogy ő úgy érezte, hogy a gyermekeinek terhire van, de úgy elment, hogy
többet soha, elment valahova az erdőre, többet soha nem látta senki, még
a ruhája darabját se találták meg.” Nagy Károlyné 69 é.

„A Pál bácsi, az es olyan vót, hogy az es elment. Úgy tudom, várták,
várták, de még máma se jött haza. Ilyen öregember vót, de többet soha
nem látták.” Nagy Károlyné.

„Emlegetik, hogy az es elbúdosott, meg az es, mert nem vót mit
enni. Nem került meg a teste se, keresték erdön, keresték vízben, mind-
denhol, de nem került elő. Sok ilyen vót.” Csiki Istvánné 69 é.

„István es elbúdosott és többet nem került haza. Nem tudjuk, hol
halt meg, mi lett vele.” Kinda Péterné 85 é.

Nyíró József is a Kopjafák 2. elbeszélésben leírja, hogy a halálosan
beteg kántor, hogy a családját megkímélje a temetési költségek terheitől,
elbúdosik: „Es ment meghalni, örökre elrejtőzni a székely rengeteg-
ben.”²⁰

A székelyek szokása, amely napjainkban már ritkán fordul elő, s
akkor is „világi bajok miatt”, az óriási földrajzi távolság ellenére a japán
szokással rokonságot mutat, s több részletében (pl. az indulás előtti tor)
teljesen azonos. Az örökös inség, az öregség, s a munkaképtelenség olyan
szokásokat alakított ki, amelyek nagy lelki erőt és emelkedettséget köve-
teltek. Rió anyó felment a halál hegyére, a torjai öregek elmentek a bar-
langba, a halál országába, hogy a rájuk eső kenyér a fiatalabbaké legyen.
Az utolsó vacsorán kenyeret osztó Jézus szavával: „Vegyétek, egyétek,
ez az én testem.” Az archaikus közösség (ahol a rend a közösség érdekein
nyugszik) emléket őrzik a torjai öregek. Ne ségelyeljük ezt a szokásukat:
a közösségért, utódaikért, értünk tették. Anyyira becsülték az életet, hogy
halálukkal is szolgálták.

JEGYZETEK:

1. Először az Új Hang c. folyóiratban, 1954-ben jelent meg. Legutóbbi kiadása: Isten a székereken c. kötetben. Bp. 1972. 5–17. l.
2. Magyarul „Zarandokéneknek” címmel jelent meg a Modern Könyvtár 85. köte-
tében. Bp. 6. n.
3. Fukuzava, i. m. 8. l.
4. Fukuzava, i. m. 7. l. Shuji Terayama: Yamamba c. drámai költeményében
szintén leírja a szokást. A rádióban először 1966. április 18-án hangzott el.
5. Beauvoir, de Simone: Az öregség. Bp. 1972. 83–85. l.
6. Beauvoir, i. m. 86. l.
7. Beauvoir, i. m. 86. l.
8. Beauvoir, i. m. 78–79. l.
9. Beauvoir, i. m. 77. l. Beauvoir a párizsi Társadalmi Embertani Laboratórium
kártyákon feldolgozott adatait használta fel.
10. Sánta, i. m. 5. l.
11. Nyíró József: Kopjafák. Kolozsvár, 1934. 209. l.

12. Nyírő, i. m. 207. l.
13. Nyírő, i. m. 211. l.
14. Jókai Mór: Bálványosvár. Bp. 1964. 65. l.
15. Benedek Elek: A Székelyföld. Az Osztrák-Magyar Monarchia irásában és képen. XX. Bp. 1901. 353. l.
16. A képeket Kovács Zoltán kolozsvári tanár készítette.
17. Távolsági párhuzam: a „Hószakadás” című 1974-ben bemutatott filmben említett Bedve barlang is, Csöböri Sándor 1975. V. 9-ji levele szerint, létezik.
18. Horváth István: Magyarózdai toronyfalja. Kolozsvár, 1971. 52. l.
19. Horváth, i. m. 52. l., Kis-Várdal Gyula volt hadikfalvi tanító is többször beszélt a 60-as években a falu botjáról. Állítása szerint a botot a bírónál tartották, s funkciója ugyanaz volt, mint a magyarózdiai botjának.
20. Nyírő, i. m. 28. l.

A DÉRI MŰZEUM BARÁTI KÖRÉNEK 1976. ÉVI KÖZGYŰLÉSÉRŐL.

Múzeumbaráti Körünk, a hagyományoknak megfelelően, a Múzeumi Hónap rendezvényei közé iktatottan, október 19-én tartotta meg évi rendes közgyűlését. A közgyűlésen a tagság nagy számban jelent meg és sok érdeklődőt is vonzott a közgyűlés, illetve a hozzákapcsolódó műsor. A közgyűlés keretében *Eri István*, a Múzeumi Restaurátor és Módszertani Központ igazgatója, tartott előadást a mai muzeológia kérdéseiről, széles kitérítéssel, alapos tárgyismerettel. A közgyűlés keretében került sor az 1976. évi Országos Néprajzi- és Néprajzi Gyűjtőpályázat megyei tagozata eredményhirdetésére és díjkiosztására is.

TUODMÁNYOS KONFERENCIA AZ ERMITÁZSBAN A KÖZÉP- ÉS KELET-EURÓPAI FELVILÁGOSODÁS KORI ÉPÍTÉSZET ÉS BELSŐ BERENDEZŐMŰVÉSZET KÉRDÉSEIRŐL.

Július 19—22 között nagy érdeklődéssel kísért tanácskozás volt a leningrádi Ermitázsban a sok sajátos vonást mutató közép- és kelet európai felvilágosodás korának építészetéről és enteriőr-művészetéről. A konferencia folytatása volt az 1973-ban Budapesten, a MTA Művészettörténelmi Kutatócsoportja által rendezett hasonló tárgyú tanácskozásnak. A leningrádi konferencián a MTA-t dr. Aradi Nóra képviselte.

Hortobágy

FÖLDES LÁSZLÓ

Lenn az Alföld tengersík vidékén,
Ott vagyok honn, ott az én világom,
Börtönéből szabadult sas lelkem,
Ha a rónák végtelenjét látom.

A Hortobágy a magyar alföld egy darabja, országszerte, sőt határainkon kívül is nevezetes; az utolsó magyar *puszta*. Még ma is több tízezer holdon terpeszkedik itt a szikes gyepelgelő; ám régi időkben, amikor a Kiskunságban is száz kövér gulyák legeltek, s a Kecskeméti menti Bugac és más puszták földjébe nem akasztották belé az eke vasát, a Hortobágy, Debrecen pusztája akkor is a legerjedelmesebbek közé tartozott. Másutt előbb-utóbb feltörték a gyepet, s a méneseknek, juhnyájának csak emléke maradt; a bugaci homokon is új honfoglalás kezdődött a háború után: kutat ástak, tanját emeltek, szőlőt telepítettek a földhöz jutottak; a Hortobágy szikes talajával még ekkor sem sikerült megbirkózni.

Debrecennek, a Tiszántúl legnagyobb városának roppant határa külső részén szinte önálló táj a Hortobágy, amely elkezdődött 20 km-re a várostól, s legtávolabbi pontja kerekén 60 km-re fekkid a nagy templomhoz. Nyugat felé még a Tiszán is átnyúlt egy darabkája. Mellé más, nagy alföldi helységek pusztái csatlakoztak, úgy, hogy e végtelennek tűnő legelő-mező egykor északról lefelé, a Tiszától a Berettyóig nyúlt, s a rajta szelőd kanyarokban végighúzózó Hortobágy vize a Sárrét mocsaraiban veszett el. A puszta központja emberemlékezetben túli idők óta a nevezetes csárdánál van, ami ott épült, ahol a Tiszafüred felől Debrecenbe tartó öreg országút keresztetzi a Hortobágy folyót. A folyóról s e hídrol naïv bájjal szól a pásztornóta:

Debrecennek van egy vize,
Kinek Hortobágy a neve,
Arra van egy köhid rakva,
Kilenc lyukra van állítva!

A feltöretlen legelő még ma is ezer holdakra menő, s még 1957-ben is, amikor először ismerkedtem meg, s töltöttem hosszabb időt a Hortobágyon, csak a köhídon kellett áthaladni, s véget nem érő, asztalsík pusztaság tárult a szem elé, itt-ott egy-egy magányos pásztorkunyhó, tanya-szerű épület látszott a távolból, másutt oldalt a folyó mentén ritkás fásor szaggatott kanyargó vonala kísért, de kereshetett a szem olyan irányt is magának, hogy ameddig elért a tekintet, csak kopasz mező terült el, egészen addig, amíg az ég szürkés kupolája a földdel szürkés sávon találkozik látszott. A rekkenő hőség csak növelte a gyaloglóban a puszta mélyébe irányuló távolságok nagyságának érzetét, s a tapasztalat sem hamar vigasztalta meg. Pentezug irányába haladtunk, s az első pásztorszállás, mit 3—4 km-re lévőnek becsültünk, 4 km-nyi járás után is ugyanannyira volt előttünk, sőt még távolabb: az építmények összezugszorodva a látó-

határ peremére távolodtak: élessé vált a kontúrok, de kisebbekké váltak, előbbeni vibráló, kissé elmosódott és némileg lebegő képük átváltozása megértette: rosszul sikerült délibáb játszóttá ki érzelmeinket. Az időközben feltűnt, s vízben gázoló ménes pedig nincs sehol, végleg eltűnt: a képes víz sem volt egyéb, mint csalóka látszat.

Kétségtelen, a Hortobágy ma is megkapó, különös látvány annak, aki először lép földjére, még akkor is, ha egyebütt sok fele járt az Alföld tájain. A csárdától ma már távolabb kell ugyan menni, s változó időben nem tanácsos az autóval letérni a műtől, mert a víztől szapannossá vált szikfokokban a kerekék egyhelyben fogognak, s vájnak egyre mélyebb járatot maguknak; de jó időben ygalog is megéri a fáradságot; a tágas legelőkön megterült gulyák, számos nagyszarvú magyar marhákból álló gulya is akad Kecskés felé, másutt testes hódalyok körül dús gyapjú merinóyjakat térítenek a fáradhatatlan és élénk eszű pulik, fél szemmel mindig a juhász intésére figyelve, hogy merről kerítsenek, s hűn igazodva a távirányításhoz: a juhász magasra tartott bottal adott irányító jelzéséhez. Szép a csendesen legelőző ménes, a gémes kúthoz sokszor kilométer hosszú libasorban baktató tehenek; a félreeső, de önmagában is jó darab Angyalháza-pusztán a régies juhásztanyák, a nyeregeltős kunyhóskával, a kúp-alakú nádépitmenyek csoportjával, amelyek valójában a tavasszal kitelepített baromfiak nyári építményei ugyan, de inkább valami őstelep furcsa építmény-együttesére emlékeztetnek. Ez a nádfalazat pedig, amely patkó-alakú alaprajzú, csak akkor árulja el mibenlétét, ha betekintünk a szárnyai közé: a földön tűzhely kihimavadt zsarátnoka, föléje szolgafé karja nyúlik; ez a tetejellen szelfőgő karam afféle pásztor-konyha. Ismét ygalogolunk 8–10 km-t, itt már kiszakítottak egy darabot szántóföldnek, kukoricatáblák, répaföldek, nyilván nem nagy múltú tanyaszerű település. Magyar racka nyájak. Egyik csak feketé szőrű, másik csupa fehér színű állat, hanem ami legérdekesebb ezen a riadozó s könnyen rohanásba kezdő nyájon: minden juhnak — az anyajuhoknak is — villásan álló, v-alakú szarvazata van, s az egyes szarv pödrött, hossz-tengelye körül megcsavart.

Mindaz a Régi Hortobágy, a pusztá romantikus ösvilágának izgató maradványa; amiért évente turisták ezrei, nagyrészt külföldiek keresik fel ezt az isten-háta-megetti tájat, ahová a debreceni harangok közül is csak az öreg Rákóczi szavát, s azt is csak néha hozza ki a szél. Édes borzongással szegődnek az idegenvezető nyomába a cigányzenés ebéd után, hogy a mátai állami gazdaság központját is hátrahagyva, egy félreeső gemeskútnál rátaláljanak az első ménesre: a kútvának támaszkodva, a közismert nemtörődömséggel már várja őket a csikós, széles karimájú, állandós kalap a fején. Kéznél a karikás, vágat társával a ménes mögött, társa oldalról pattogtat iszonyúan, reng a föld, amint a csikók rohanva kerülnek egyet. A csikós a ló hátra áll; fénykép; a ló lefekszik, a csikós karikása olyan sorozatot pattog, mint egy komótosabb géppuska. Többen felmáznak egy-egy ló hátra. A csikós elé sporthajó, temperamentumos lady kapaszkodik a nyeregbe. Térdelve fényképeznek, egyhén kattog a filmező. S miközben idevultt mosollyal nyugtázzák az élményt, igyekeznek tájékozódni a nomád pásztorok, csikósok és betyárok, a pusztá világában. Ez a romantikus Hortobágy, amely mint minden romantika, köddel jár: nem tudja eloszlanni a belső-ázsiai lovaglás élményét az sem, hogy — tényleg nem mutatványként — az állami gazdaság kis dupla-fedélű repülőgépe köröz a közelben; műtrágyát szór. Azt pedig honnan tudhatnák, hogy a csikós marcona arca, hallgatagsága mögött az a kérdés lapul: vajon elérí meg a hétéoras vonatot, mert az éjfélt már nem várja

meg, inkább akkor a motoron megy haza Balmazújvárosba. Nem fogja elérni, mire behajtják a ménest a nyári istállókhöz, ő meg átlötiük...

Váljunk el mi is az idegenvezetőtől, s intünk búcsút a pusztán továbbporzó luxus-autóbusznak, s szegődjünk a krónikás nyomába, aki megismereti velünk a régi pusztát, annak életét és történetét. Mert ne gondoljuk, hogy a Hortobágy olyan földdarabja hazánkban, amely a honfoglalás óta a közelmúltig lakatlan pusztaság, amelyet érintetlenül hagyott István király országrendező tevékenysége, s ahol a legelő fogvartotta a nyájakat, s velük együtt valamiféle ezer év előtti állapotokat. Amit megtudunk a Hortobágy kialakulásáról, az azért is tanulságos, mert nem csupán a pusztára vonatkozik, hanem a többi alföldi puszták is hasonló körülmények között és okokból keletkeztek. Bármily különösnek tűnik, a török idők előtt, a kora-középkorban Alföld-szerte a későbbi puszták helyén falvak állottak. A Hortobágy helyén a XIV–XV. században pl. annyi falu volt, hogy két kézen is nehéz lenne összeszámlálni; kerekén 50 település helyét keresik itt a régészek, s ebből 16 templomos hely volt. A román-kori és gótikus templomok fundamentuma a gyeplatt, a földben húzódik, az eltűnt falvak neve meg egy-egy nagy legelődarabot, ún. *járast* jelöl, de emléük nevükben maig tovább él. S hogy e nevek egykor faluknak voltak a nevei, azt oklevelekből tudjuk, amelyek részletesen írnak róluk, birtokosaikról, lakosságukról. Elpusztulásuk körülményeit taglani, itt messze vezetne, nem is tudjuk pontosan; sokszor nem csak a falvak, hanem a rájuk vonatkozó régi írások is elenyésztek. Egyeseket már a tatárjárás elsodort, sokkal több a későbbi krimi tatár beütések és a török háborúk tűzében hamvadt el. A Hortobágy egyik része a Kis- és Nagy-Prod pusztá — Hajdúböszörménytől nyugatra — előzményen *Poruod* birtokon 1325-ben a későbbi ismert földbirtokos család, a Kállayak ősei osztoztak. 1476-ban pedig *Prodegháza* említették, vagyis a Prod-i templom; talán már csak az állt a pusztaságban. *Ohaton*, — ma állami gazdaság üzemegysége, ahol a régi alföldi szarvasmarha fajtájából több reliktum-gulyát tenyésztenek — 1220-ban monostor állt, amelyet — Anonymus szerint — *Ohat* (vhod) kun vitéz alapított, a Boldogságos Szűz tiszteletére. A Hortobágy folyó és Arku vize közötti *Zám* nevű részen is kolostor állt egykor, a *zámi apátság*, s *Zám* még 1543-ban is lakott hely volt, 1549-ben 18 portát, 4 új házat írnak össze, lakói közt 1 bírót, 14 szellért és 1 szolgát sorolnak fel. A fentiek alapján a neves történetész: Acsádi 225–300 lélekre becslte az akkori lakosságot. Néhány évtized múlva (1594) a tatárok feldúlták és teljesen felpereszelték, nem is támadt fel többet. A Hortobágy-i csárdától nem messze, ahol a közelebbi múltban Debrecen városának volt a törzsménes, s itt lakott a pusztá városi-közigazgatási helytartója, a mátai biztos, s ahol a külföldi turisták ma a csikósok mutatványait bámulják, *Mata* nevű falu állt a középkorban, szintén templomos hely. Arku-on, amely legelőrezs neve, még hangzásában is megörizte az Árpád-kori hangulatot, az egykori *Arkusd* falu körül a XIV. században 3 ekényi földet említenek, ami kb. 300 holdnak felel meg. Hasonló nagyságúnak vehetjük a többi egykori földművelést-állattartást úzó falu is; s a szántóföldek kikövetkeztethetően ugyan nem a terület nagyobb részét foglalták el, mindenesetre gabonavetések és legelők változtak e tájon. A sok háborús dúlásban a lakosság vagy a háborúk martalékává lett, vagy a megmaradtak a nagyobb helységekbe húzódtak. Az egykori falvak határa pedig hozzácsatlódott a nagyobb helyek határához, a kialakuló alföldi parasztvárosok azokat a volt földbirtokosoktól vagy kincstártól zálogba veszik, vagy örökön megváltják. Így alakul ki a Tiszatáj jellegzetes — a kis falvakkal sürűn megültetett Dunántúliúltól eltérő településképe: — óriási határú agrár-

népességű városokkal, amelyeknek határába majd később a tanyák kirajzanak. Kezdetben azonban a megriktult népesség az elpusztult falvak helyét, az egyébként is távoli *puszták* legelőinek hagyta fel, elegendő munkáskéz híján ez a külterjes haszonvételek volt az egyedül lehetséges és gazdaságos módja kihasználásuknak. E pusztai legelőkön aztán tömegesen tartották a jószágot, s a szabályozatlan folyók által is meglátogatott termékeny legelőkön tízezerszám nevelték, hizlalták a göbolyókat, szőlét, ménesszám a lovakat, s óriási juhnyájukat. Nagy keletje volt az itt szilajon főnevelt, edzett szarvasmarháknak a mezőgazdaságban, a lovaknak meg a hadsergnél, de a parasztvárosok gazdag civiseinek és tőzséneinek fő jövedelmét — abban a korban, amikor a közlekedés és szállítás híján a szántóföldi termékeket egyébként sem lehetett messze vinni — az alföldi városok gazdagodását, anyagi gyarapodását nagyobbbrész az óriási méretekben űzött marhatenyésztés biztosította. Az alföldi pusztákról gulyaszám hajtották a magyar marhát a felduzzadt népességű nyugati városokba, a bécsi *küre*, Észak-Itáliába, főleg Milánóba, de Bajorország és Morvaország nagy városiba is. Színes, érdekes leírát adott erről a néhai Takáts Sándor. Látjuk tehát, hogy a pusztáknak is megvan a fejlődéstörténetük; s e fejlődés elválaszthatatlan az alföldi városok kibontakozásától és viszont. Debrecen „pusztái” a városról nyugatra, egyre gyarapodván a XVII. századra olvadnak össze egységes, „végtelen” legelőterületté, oly nagyra, hogy belséjéből a környező településeknek még a körvonalai sem látszóttak, s egy-egy nagyobb templomtorony is csak igen tiszta időben. Sokáig nem is volt összefoglaló neve e pusztáknak, s a törzsökös debereceniek még az első világháború táján is csak úgy mondták, hogy kimennek a *Hortobágyho*”, azaz a Hortobágy vízéhez, s nem a Hortobágyra. Csak a folyó viselte tehát eredetileg a *Hortobágy* nevet, már 1261-ben emlegetik a *Hortobágy-víz*et (Hortobágyvize). E folyómenti pusztákat együttesen pedig csak 1701-től kezdik a városi közigazgatás gyakorlatában, Hortobágy-nak nevezni.

Közbevetve utalni kell a Hortobágy-vidék történetének egy nagyjelentőségű mozzanatára: Bocska is e tájon adott földet jutalmul lovas és gyalogos hajdúknak, letelepítvén e félig pásztor, félig katona népséget az általa alapított hajdú városokba, s azóta Debrecen városának, a Hortobágyknak és a Hajdúságnak élete ezernyi szállal szövedődött össze. A hajdúk közül kerültek ki itt való szervezett letelepítésük előtt azok a botos legények, akik a lábón eladásra hajtott gulyákat Bécsbe vagy Augsburgba kísérték, s akik nemcsak a szilaj jószágokat fékeztek meg, ha kitörni készültek, hanem ha kellett, a fegyveres martalócokkal is felvették a küzdelmet. A hajdú városokból, s más Hortobágy menti helységekben aztán nagy számban kerültek ki a pusztára pásztorok, többen, mint Debrecenből. Főleg Nádudvarról, Balmazújvárosból, Tiszacsegéről és Nagyivánról került ki sok csikós, gulyás és juhász a Hortobágyra és egyéb, vele szomszédos pusztákra.

A pusztá, mint óriási terített asztal nyújtott bő táplálékot a „száz kövér gulyáknak”. Sík földjéről csak a geográfusok tudják, hogy alig 1 m a különböző részek közti szintkülönbség, a szemnek a nagy terjedelemez képest ily csekély felszíni tagolódás nem érzékelhető, kivált július—augusztusban, ha kísül a mező, s szürkés-barna aszott gyepp borítja, amennyire borítja a szikes talajt. Nem volt ám mindig ilyen aszott és szikes a Hortobágy földje, az elszikesedés csak azóta vált ily szélsőségesre rajta, hogy a vizeket lecsapolták. Ám a felszín erős mikro-tagoltsága rögtön szembeötlővé válik nagyobb őszi esőzések vagy tavaszi hirtelen olvadások idején: ilyenkor a szeszélyes szélű, többnyire csak arasz-

nyi mély zeg-zúgos *szikfokok* megtelnek vízzel, s a *laposok*, mint csekély mélységű, terjedelmes tavak tűnnek elénk, amelyekben — tartós vízállás esetén — tavasszal vígan kuruttyolnak a békák. Itt említtem meg, hogy van a Hortobágyon egy óriási halastó-rendszer is, ahol korszerű haltenyésztés folyik. Valamikor régen ezt a területet öntözni akarták, ám a kísérlet nem sikerült, s ekkor egy jó ötlettel az egész területen halastavakat hoztak létre. Bár az ország legnagyobb halastava, a Hortobágy-égekében mégis egy foltnyi terület. Tavasszal és ősszel azonban a szikfokok és vizes laposok közti földnyelveken kilométereken át elvándorolhat úgy az ember, hogy valahol mindig talál egy közelnyúló szárazulatot, amelyre átugorhat, néha azonban kiderül, hogy a távolról egymáshoz közeli szárazulatok mégiscsak távolabb esnek egymástól, s ha egy darabig zombékra ugrálva még továbbjutunk is, a végén bele kell gázolnunk a vízbe, ha ki akarunk jutni az „összefüggő szárazföldre”. Amint felmelegedik az idő, a vizenyős területek kiszáradnak, a szikfokokból is elfolyik vagy elpárolog az arasznyi víz és mint kis, lepárló medencében, a fehér szik meglepi a földfelszint, végül a laposok is kiszáradnak, s a kánikula idején felcserepesedik arasznyi, mely repedésekkel felhasználhatók sok helyen a talaj. A pusztá egyik ilyen részét, igen kifejezően „*Csúnyajód*”-nek hívják. Az alföldi folyószabályozások előtt az áradások visszatérően megöntözték nagy részét — régi vízrajzi állapot ténképei szerint a Hortobágyknak mintegy felérészt évszázakosan előntötte a víz —, s így nagyobb, bujább volt rajta a legelőmező. A vízfolyások, erek mentén vízi növények és vízi szárnyasok éltek, de számos, más, kisebb vad mellett búvóhelyet talált a réti farkas is. A Hortobágyot behálózó vízjárásosság fokára jellemző adat, hogy tiszafüredi hagyomány szerint, — még a múlt század első felében sárhajókön szállították Debrecenbe a híres füredi nyeregrakományokat, tehát keresztül a Hortobágyon. A Hortobágy vize is olyan bő volt, hogy malmokat hajtott, egy-kettőnek romos épülete még meg is van.

A buja legelőkön kiberebélyesedett pásztorkodás a kortársak szemében a gazdagságnak, s a szabadságnak a világát jelentette. A biliai Kánaánhoz hasonlítják bőségét s nem minden romantika nélkül szemléljük pásztoraink a feudális falu kötöttségénél szabadabb életét.

Oh te áldott Kánáhan
Hortobágy mellé!
Beh sok szegény legénynek
Vagy te menedéke,
Jó paripán ugratód,
Pénzt adsz erszényébe,
Szép menyecskét karjára,
Jó bort a kezébe.
Itt a szegény legénynek
Uraság a dolga,
Heverészhét kedvére,
Nem lebernyés szolga,
Van húsa, szalonmája,
Ot örü bundája.
Szép zöldellő mezőben
Legel a marhája.

Amikor jó legelőmező volt a szép idő, valóban csendes órákat tölthettek a pásztorok is a békésen legelő gulyák, megterült juhnyájuk, fűvelő ménes mellett. Hanem megvoltak a pásztoréletnek is a próbatételei, s bár más ritmusban, de a fárászott munka is, kivált a nagyjóság mellett. Abban az időben, amikor még bőven voltak vizes területek, az egész évben szabadban tartott jószággal télen a folyómenti ártéri növényzetet legeltették, s a tél egésze állat, s ember számára sanyarú időszak volt.

Hallgassuk meg egy hortobágyi gulya és pásztoraik telelésének esetét, amelyet 1755-ben jegyeztek fel, s az elsőként papírokról Győrffy István elevenített fel:

„Ez évben Nánási György és Daróczi Mihály, debreceni gazdemberek szilaj gulyája a karczagi rétekben telelt. Vajó Sámucit fogadták meg számadónak, aki két szilaj fattyúval gondjaiba vette a gulyát. Daróczi uraimék úgy látszik, jó kezében tudták a jószágot, így hát felé sem néztek a pásztorkorokak, el annyira, hogy még kenyerrel és egyébbel is karczagi Kovács János uram tágáta őket abban a hiszemben, hogy majd megterül.

Egyzer Vajó a két fattyút beküldte a városba elelemért, s a két bitang beült a csapszékbe és négy nap, négy éjle szünet nélkül ivott. A bírónak tülebe ment a dolog, s bevett törvényes szokás szerint huszonötig vágatta őket és kihajította a városból. De már későn érkeztek a gulyához, az árvis megtörtült.

Vajó előre látta a veszedelmet, de egymagában nem tudta a szilaj gulyát megingatni. Haragját egyelőre félre tévén, a két bujtárral neki esett a marhanak. Kemény munka volt, míg a Kaga-éren átvették a gulyát. „Kicsiny kár volt közüle, úgy, mint hat vagy hét tavalyi s rúgott borjúk. Ezek a jég között elbugdostak, de a gulyások oda érkezvén, kirángatták őket.” „A gulyás, Vajó úgy igyekezett, hogy a melly porongra vitte volt a marhát, a Kargán által, onnét azon a napon a másik éren által a szénák közé hajtsa.” De nem így történt. Daróczi uram úgy látszik, megsejtette a veszedelmet, s estére kelve hirtelen ott termelt. De bár ne jött volna! „A megázott s megszakadozott marhát más veszedelmes vizek hajtani parancsolta.”

„Vajó a Nagy Isten nevére kérte Daróczi, ne hajtassa azt el elbágyadt marhát annak a láttató nagy veszedelemnek, hadd nyugodjék, száradzódik és egyik ott reggelig, ő reggel által viszi a vizen.” Daróczi uram azonban jobban akart érteni a dologhoz és megparancsolta, hogy azonnal vegyék a gulyát. A gulyások teljesítették a parancsot.

A zäljó jeges víz elbágyadt marhát levette a lábáról. Szánál több maradt el imitt-amott, egyrészt azonban áthajtották. Vajó az elmaradtakból még mintegy negyvenet élete kockáztatásával kihozott.

A veszedelem után 3—4 nappal Kovács uram is kiment negyed magával a helyszínre, hajót is vittek magukkal, még ők is kihúztak tizenhetet a jég közül „azonkívül húszig vagy harmincig valót is kerítették össze lábón”. A szilaj marha azért volt szilaj marha, hogy ezt a szörnyű hajszát kiheverje. Alig néhány darab pusztult el, a többi magához jött. De Daróczi és Nánási uraimék kegyetlen bosszút állottak a szegény számadón. „Vajónak mindenét: három harmadfű és két negyedfű tulkait, két harmadfű és negyedfű üszöit, egy fias tehenét, két ökrét, két kanca lovat és egy csikóját, egy háts lovat, taligáját, két vasos csobányát, két vasfazekát, csontvágóját tőle elvevén, magok között felosztották.”

A hortobágyi jószágok más nagy része a debreceni erdőszégekben és a gazdák földjein emelt telelő szállásban húzta ki a telet, istálló nélkül. A nyitott aklokknak legfennebb egyik felében volt egy féleresz szin, tőle, ami alá behúzódtak. S ha néhány szénaboglya volt is a leginségesebb időkre, a tél nagy részében maguk keresték meg táplálékukat, a hó alól is kikaparván az avar mezőt. Ezt a fajta ridég teletetést csak az ehhez szokott jószágfajta bírta ki, ilyen volt a Hortobágyon, de ekkor még országzszerre is tartott magyar szürkemarha, s a pödrott szarvú rackajuh. A hatalmas szarvasmarhák télire hosszú szórt eresztettek a hideg ellen, s tavaszra úgy lesóványodtak, gyengültek, hogy alig álltak a lábukon. De a kikelet a megújódást hozta, s a fű növekedésével együtt gyorsan megerősödtek, s nyárra már nyoma sem volt a téli inségnek rajtuk.

Egy-egy nyáj (gulya, ménes, juhnyáj) legelőkeretét *járás*-nak nevezik. Járások nincsenek egymástól látható jelekkel elkülönítve, kivált külső szemlélő számára, de a pásztorkor tudják, meddig terjed birodalmuk.

Régen a járások között egy széles övezetet hagytak, amelyik egyikkez sem tartozott, s e semleges zónában fordultak meg a nyájak, ha a járás szelére értek. Ugy hívták, *közéle föld*, s ez elég közkeletű fogalom, illetve gyakorlat lehetett, mert Károli Gáspár is használja a bibliafordításban, az őtestamentumi pásztorkorok is a pusztában — (a fordítás szavai szerint) közéle földet hagytak nyájuk közt.

A járás központja táján állt a *pásztorkunyhó*, egy sárból, vályogból rakott kis, egy helyiséges házacsa, nyeregtes, náddal felett. Falai fehérre festve, messze virít a pusztán. A pásztorszállások 4—6 km-re estek egymástól. A kunyhó nem annyira lakás, mint a pásztorkor ingóságának, élelmének tároló helye; a fal mellett sorban a pásztorkor ládái, benne ruhaneműjük, s használati tárgyaik, mint a fa borotvatok. A falakba vert szegeken bundák és szűrők.

A kunyhóval szemközti a nádból patkó-alakú alaprajz szerint ültetett tűzhelyvédő karam, „*vasaló*”, felül nyitott, kissé befele dülő falának korcába tűzve a hosszúszerű evőkanalak, amivel a közös bográcsot a körülülők kényelmesen elérik.

A gulyások kunyhóját és vasalóját régen gerendákból, dorongokból ácsolt korláterítés vette körül, olyan erős, hogy még a bikák sem tudták kikezdeni.

A juhjárásokon a kunyhó közelében nyitott nádfalazatok, szárnyékok álltak, hideg szél, csapó eső elől ennek enyhébe húzódtott a nyáj. A múlt században a kényesebb merinó-fajta birkek meghonosodásával azok számára alacsony falú, mert a birka nem magas, de nagy alapterületű s így hatalmas tetőzetű hodályokat építettek, a magyar racka nyájaknak azonban továbbra is csupán szárnyékok ültettek. A racka hosszú szőréről lepergett az eső, ezért csináltak irhából a pásztorkor és kocsibundákat, a merinó finom gyapja viszont bevette a vizet, s nehezen száradt ki, ezeknek tehát fedett építményt kellett biztosítani.

Egyébeken minden más nyáj a szabanban éjszakázott, megszkott álláshelyükön a pásztorkunyhó környékén, amit *telek*-nek hívták. A *telek* szónak ez a jelentése igen figyelemreméltó nyelvtörténeti szempontból, mert ez az eredeti jelentés, amelyből egyrészt a házhely, háztelek, másrészt a telekföld (vesd össze: „telkes gazda”) jelentés kifejlődött. A szántóföldre úgy ment át a szó jelentése, hogy eleink — amikor a pásztorkodó életformáról lassan áttértek a földművelésre — a legelőkből előbb a nyájak és pásztorkor korábbi álláshelyét alakították át szántóvá, mert az trágyás, televényes volt. Árpád-kori okleveleink gyakran emlegetnek jó minőségű, trágyázott, közönségesen *telek*-nek nevezett földdarabokat, szántókat. A pásztorszállás környéki telken dúsabb, kövérebb fűvű mező nő.

Télen volt igazán pusztá a pusztá, az árván álló pásztorkunyhók ajtónyílásain, kis ablaklyukán át süvített a szél, s megtépte a szárnyékok, vasaló nádepitményeit, megromlalta a kunyhó tetejét. Tavasszal azonban meglevenedett a természet, s benne a nyájak és pásztorkor. Régen az erdei, ártéri és mezei teletetű szállásokból, újabban a falvakból minél előbb igyekeztek a jószággal a Hortobágyra. A kihajtás Szent György havában történt, közelebből az időjárásról igazodvaon tüzték ki napját. Pár nappal előtte a pásztorkorok és a gazdák rendezkedtek a pásztorkunyhó, szárnyékokat, vasalót, kiszállították a pásztorkor ládái, gúnnyáját, s kevés egyéb portékájukat. Legkorábban a juhnyájak kerültek legelőre, mert a juh az olyan, alig kiserkedt, alacsony gyepen is megél, amit a ló és marha még nem tud legelni. Ki is használták ezt az időbeli előnyt a juhászok, s sutyomban minél többet igyekeztek a gulya- és ménesjárásokon legeltetni korá tavasszal, tartalékolván a saját járások mezejét. Összel is a

juhnyájak maradtak legtovább, olykor karácsonyig is, s a felszabadult gulya-ménaszárokat ismét birtokba vették.

Kihajástól beszorulásig az égi kupola alatt éjjel-nappal szabadban élő állatok és pásztorok mindennapjai az időjárás változásai szerint alakultak. Nagyszerűen örökölte meg a századforduló pásztoréletét Veres Péter, lévén maga is balmazújvárosi, színes leírása nemcsak, hogy illik a Hortobágyra, hanem apró részleteig hűen csakis arról szól, más alföldi puszták mindegyikén sokban más volt a pásztorélet, a tárgyak, a szóhasználat, Balogh Jancsi a Hortobágyon volt kishajtár. Figyeljünk a szóra:

„...március hátulján, majd április dereka felé olyan virágboldondó, gazdavidámító, pásztorzsomorító jó idő volt, hogy kicsalt mindent. A telkeken harapni lehetett a füvet és a laposokban már kurutyoltak a békák. Márpedig az minden pásztor ember úgy tudja, hogy amennyi idővel Szent György napja előtt megszólalnak a békák, annyi ideig tart a rossz idő utána.”

„Balogh Jancsi — a kishajtár, a jószág mellett, — már átdidergette az első éjszakát, mert ha nappal ugyan sütött is a nap, de éjszakára a nedves föld, a zöld fű és az állás körül lévő laposok árasztották magukból a hideget. Jancsi dideregve várta a napfelkeltét, hogy szarítána fel a derharmatot, hiába szaladgált körül a telken a hozzá hasonlóan didergő és a meleg ólat sirató borjak után, a lába nem melegszik fel, amíg fel nem szárad a harmat.”

„Vágya a hideg szél az esőt, fázik és didereg a kényes jószág, ... és ha a bojtárok és kutyák csak egy pillanatra elaludnának, meg se állnának, — a gulyabelli jószágok — a gazdjuk házáig.”

Májusban „a langyos szellők és illatos tavaszi napok zügó szelekként és jeges fellegekként változatosak ... az ember körül szép és józúd a világ ... nem csak a marhák hisznek a virágos mezőtől, hanem a bojtárok is a tejétől.”

„... jól benn a júniusban, túl a bősovel beérkező Medárdon, amikor a jószág legelgetésével már kevés baj volt, mert a jószág hízott és nagyokat aludt, a bojtárok is hízni és lustálkodni kezdtek. Legfeljebb a vízvázás adott néha komolyabb munkát. De ez is csak akkor, ha nagyon nagy meleg volt, s a laposokból és a szikfokokból kiszívta a hó nap a záporok maradvékát.”

„De az ég alatt élni azt jelenti, hogy az ember nagyon észreveszi, ha az ég ura, a főt lakó Atyaúrsten megharagszik és becsapja a mennyi ajtót.”

Az égzengés nyári fergetegeik elől menekül a jószág, s menekülne az ember is, ha a pásztorok nem kellene éppen ilyenkor leginkább állnia a sarat. Kivált a csikósoknak kell minden éberségüket és erejüket összehozni, hogy együtt s állva tartásuk a nyugtalanság-megszálta, riadozó lovakat, mert csak egy ijedt csikó törjön ki belőle, ha nekilőd a ménes, azt már csak a Hortobágyvíze ha megtorpanásra készíti, de más irányban úgy szétzalad, hogy még jó, ha a leipott gabonások kárát kell csak megteríteni, s nem hét vármegyében nyomozni egy-egy bitang jószág után.

A vihar közeledtét jól érzi a pusztá. Mint Veres Péter írja: „A levegő fölérdít, gözös volt, déli szél fűt, minden égl és földi, minden emberi és állati jel arra mutatott, hogy valami nagy idő lesz.” A legyek ilyenkor különösen szemtellenül csipnek, a lovak a laposokba húzódnak, hogy a komócsinnal, sással verjék le magukról. „A fülledség növekszik ...” „A nyugati égalja sötétind kezd és hirtelen, mintha a föld alól jöttek volna, barna fellegek törnek fel az ég alján ... a fekete, nehéz fellegek a földet seprik ...”

Ezek a nyári viharok — amelyek mindent megmozgatnak, felkapnak, sodornak, ami könnyű és röplhető a pusztán — szerencsére, amilyen gyorsan jönnek, úgy el is mennek, s ázott nyájak, emberek, megitatott föld, tócsákba összeszaladt víz, kitisztult levegő marad utánuk, amelyen át meleg s vidám verőfény zúdul előre és életteleire.

Hanem a július végi és augusztusi kánikulában rendszerint kiaszik a Hortobágy, s a gyér, kiszült mezőn alig találja meg a jószág a legszükségesebb táplálékát. Aszályos években végképp keserves hetek következnek emberek, s állatoknak. A rekkenő hőségben a rőt, gyér fűnek már a torzsát rágja az összeesett testű jószág, a pásztorok nem győzik húzni itatáshoz a vizet, a gulyát kinezik a legyek, nyugtalan, s így egy percig

nincs nyugalma, pihenése a pásztorok sem. Legnagyobb baj azonban, hogy nincs legelőmező. Ki tudja, hány aszályos nyár keservét fejezi ki a pásztor csüggött éneke:

Kiszáradt a többi mind a sár mind a víz,
A szegény barom is csak a pásztorra níz!

Ilyenkor még a kunkápolnái nádrengeteg is kiszáradt, eltűntek a vadmadarak, a halak egy része, neszté sejtve az időnek még idejében elmenekült. A többire kínos halál várt. Az utolsó szippantás oxigénjért még sárba túrták fejüket, úgy pusztultak el, csontos szálkaik izzadva fehéreltek. Az egykor hangos mocsár békák mumiái hevernek. — Mindezt csak a szegénység, a pusztulás — írja egy szemtanú, a Hortobágy egyik legjobb ismerője, Ecsedi István 1925-ben:

„A föld összehasadozott a nagy hősegtől. Körültünk tikkadt sáskahad ugrál.” „A legelő kopar, mint az aszfalt” — olvassuk a leírást. — „A gyér növényzetnek még a gyökerei is kiépte az éhező jószág ... a csupasz föld lyeszt ... a vakszik vakitaton fehérik, ... A zombékok kökények ... Ez a kunsági és hortobágyi nyári legelő ... A marhák keservesen bögnék. A szegény girhes jószág úgy marja a kemény talajt, hogy a foga felkopik bele. Örül, ha egy régi lótrágya akad, azt is felkapja ... A jószág nagy részét hazahajtották már. Csak az éhezeti meg kint, akinek nincs hol tartani vagy nincs takarmánya.”

A vizigazdálkodás pusztán egy kis csapat marha vánszorong. Soványak, gyengék, alig vonják inkaikat. Fiatalok még, de máris megpróbálták a nyomorúságot.” Gazdakurka a gulyás üzent rá: „Ha azt akarja gazd uram, hogy a tnök a maguk lábán menjenek haza, hajtsa haza!” Máris elkecsent. Egy szép szarvú, szépen fejlett tagos tinó ott fekszik a székerem. ... Kiaszott állat emelne, de nem bírja. A debreceni törzsgulya állatai leromoltan, tönkrementen hevernek. Az egykor félelmetes és híres törzsbika ernyedten fekszik, ketszer-háromszor nekirugaszkodik, hogy újatálában lábra tudjon állni. ... A többiek is csak szédelegnek a kopár taláron. — „Közel felszázezer jószág sirtára a hortobágyi nyári legelő!” — összegezi Ecsedi. — Igaz, hogy ilyen fokú aszályosság kivétel volt. „Harmine esztendő óta élek kinn a Hortobágyon, de ilyen szigorú nyarat még nem értem soha!” — mondta a gulyás Ecsedinek.

Gondolhatni, milyen pusztítást végzett a marhavész, ha ilyen leromlott gulyákra rátört.

Bár átlagos éghajlatú nyarakon is megcsinálta a jószág a legelő augusztusi lehervadását, de az őszi esők alatt még egyszer megpendült a növényvilág, s ismét felerősödött a jószág. A tél közeledtével inkább a nyájak mellett éjszakázó, fázó pásztorok várták már, hogy a város gazdaság vezetői, a gazdatársaságok kitűzzék már a szétverés napját.

Mint említettük, a juhászok még kint maradtak nyájakkal tovább is, ők megvárták a havas telet, amit helyi tapasztalat szerint Erzsébet és Katalin nap táján lehet várni. Még rigmus is kelet erre:

Erzsébet, Katalin havat szoktak adni,
A bitang jószágot jászolho' köztü.

Hanem olykor csúnya játékok ütött az első hó a juhászokkal. Így történt 1921-ben is, amikor már Márton napján megjött, mégpedig szörnyű viharral. Az egyik nyájból észrevétlenül leszakadt egy farka birka, s mikor a nagy havazás után észrevették, mintha föld nyelte volna őket. A pusztai hírközpontban, a csárdánál szerzett tudomást a számadó, hogy egy hótórlasz közelében egyik cimbora félig a hó által eltemetett gémberedt barányt talált. Lapátos emberek, a mátai biztossal mennek a hó-fűvashoz. Az elveszett farka a hódob belsejében volt, két napig hanyatt a havat, s egymás után kerültek elő a birkák. Álltak a hó alatt, amely nem nehezedett rájuk, hanem bolthajtás-szerűen üreg képződött körülöttük, amely az orruk előtt — a meleg lehellet hatására — még nagyobb is volt. A laza hó átszűrte a levegőt, s e szűk hóbarlangban álltak két nap és két éjjel étlen-szomjan. A szorgalmas és érzékeny orrú puli se-

gitségével a parti hótörleszben a zömtől messze belepett állatokat is megtalálták. Ilyen esetet azonban még a Hortobágyon felnőtt emberek sem láttak másszor életükben.

Pásztor sok és sokféle volt a Tiszántúlon, de a Hortobágy valóságos pásztorskolának számított, amely például szolgált távoli vidékeknek. Sok törzsszökös pásztorcsoport él a Hortobágy vidékén, s százados rendje alakult ki a pásztorságnak. Minden nyáját egy fegyelmezett kis munkacsoport őrzi és gondozta, amelynek élén a számadó állt, ő fogadta fel a *bojtárokat*, akik közül a legkisebb, afféle inasnak számító mindenek volt, a *kisbojtár* vagy *tanyás*. A gazdák a számadót fogadták meg, a nagy értékű állatállományt ő tartozott össze hiánytalanul *számbaadni*, innen is a neve. Jól megvalógatta tehát, hogy kit vezet fel bojtárnak. Hallgassuk meg az anekdotás kedvű Mörizc Zsigmondot:

„Odaelőbb, a szabadabb pásztörvilágban Gombos János juhászszámadó ilyen nagyírú pásztor volt a Hortobágyon. Már a termete különleges volt ennek az embernek. Középmagas ember volt Gombos, hanem a felső testében olyan széles, olyan vastag csontozatú, tölgyárbóca izmú volt Gombos, két erős ember kitelt volna ebből a szélesén domborodott testből. Törzséhez illő nagy volt a feje. Rózsapiros arcából a világosok karika szemek gyermekszelíden ragyogtak ki. A magyar komondorkutyáknál láthatni ilyen hűséges, okos, bátor, vidám szemeket, melyeknek némely figyelműtől jóvilágiaságból kilánog, a tisztelet, tartózkodást ránk-nemely németül figyelmeztető jóvilágiaságból kilánog, a tisztelet, tartózkodást ránk-parancsoló óserő. ... Azonban nemcsak erejével, békészerető természetével is kivált szilaj társai közül Gombos János. Még gondolatban sem vett senkinek. Sohasem perelt senkivel. Azon komát is megmosolyogta, akik csúfolták: — Komában egy jó asszony vezetett el...”

Gombossal egy időben törzsszökös juhászsaládból származó ügyes legény volt bizonyos Csibi Pista, aki — bár apja ritka garázda természetű, s arról hírhedt juhász volt — maga éppen ellenkezője, szelíd volt, mint a bárány, belső természetére:

„Gyermekkorától mindig imádkozott, ezért kedvence volt a hortobágyi szent juhásznak, a híres birkaoltóval Csontos Jánosnak is, aki tíz darab anyajuhot hajtott a Pistanák, amikor az tizennégy esztendősig volt: — Ezeket a juhokat a jó Isten küldte neked fiaskám, mert sohasem káromkodol, — magyarázta a hortobágyi szent. Csak őigyelme tudta, hogy az ország melyik részében kereskedik valamelyik Istenkármoló juhász az ellopott anyajuhok után?...”

„Kedves viselkedés, jó kedvéért a hortobágyi juhások mindnyájan szerették Pistát. Azért is nagyrabecsülték, mert nemcsak szóval; botra is bátor legény volt...”

Egy ízben a hortobágyi fogadó ivójában, a vastag tölgyfaasztalnál vagy tíz öreg juhász tanyáztatott. Odakint kikötve ugyanannyi számár szundikált, köztük a Gombos János feketekesely esődörszámara is, vagyis Gombos az ivóban volt lehetősége.

„Csibi Pistát szórakoztatta juhásztársaságát. A nehéz kampósbot úgy forgott a kezében, mint valami szélvitorla...”

(Gombos tetszőleg muástrálta a bojtárt, borral kínálta.)
— Ember vagy szerelmes fiám. Em mondom ezt szemedbe. Ügyes vagy! Jó pásztor vagy! Megbízható ember vagy! Ha akarod Szent Mihálytú bennkosztos első bojtárom lehetsz.

— Megyek János bátyám, — felelte a földvidt legény... Gombos János azonban tovább puhatóldozott: — Magad tudod, eszem; idáig nem sokat társalkodtam veled. De úgy hallom, hogy igen bátor ember vagy és hamar fordúl kezdedben a bot?

— Ami azt illeti Gombos bátyám, ez igaz; node magam sem filek egy pár kopanástól. Kapott már az én koponyám is, hanem liket még nem ütöttek rajtam.

(Gombos János megtapogatta a legény fejét, majd emlékezően elmélázk:)
— Még az enyemét sem likeiték meg, pedig fiatalabb koromba lett volna benne módja...”

— Nem is legény, ütötte meg azt akkor bátyám. — Csibi Pista csak kimondta, ami a begyében volt, — ne bízzuk el magunkat.

— Pista, te tán azt hiszed, hogy te a legény vagy?

— En azt hiszem, bátyám.

... Gombos János levette a kalapját:
— No, Pista, hadd látom, milyen bátor ember vagy. Ússz ide, mert nem az az igaz ember, aki úti, hanem, aki bírja.

Csibi Pistának megraggyant a bátor szeme:
— Jól van nó! Ha akarja bátyám, odaoltók.

— Akarom, akarom! mondta hidegvérűen a hatalmas juhász.

Csibi Pista fölemelte a kampot, kemény karral odacerdített Gombos fejére. Sikertül a lekéles. A vér menten kibuggyant Gombos fejből. Gombos János zsebkendőjével leborította a sebet, s ütőhőnyéből fölállott a hatalmas juhász. A többi juhász megilletődötten nézte az ember-alakú oroszlánt! Megrebbenve húzódtak széjjel. Mi lesz most? Hisz félkezével szétépi ezt a legényt...

— Gyere közelebb, fiám, — mondta szelíden a hatalmas juhász. Csibi Pista bátran mellé lépett, még a szempillája sem rezdült meg, midőn Gombos János kezét fogta vele. — Ember vagy, fiám! Most már látom, hogy van bátorságod, ha engem meg mertél útni, aki szűttipetének. Most már teljesen megbízok benned, az első bojtárom te leszel, kedves szolgám.”

A hétköznapi valóságban azonban a bojtárnak szegődés olyasfélekepp ütődött nyelbe, ahogyan a kis Balogh Jancsi Tóth Mihályhoz került. (Veres Péter.)

„A dolog igen egyszerű volt. Tóth Mihályék — (a számadók) — ott látkak a közelben, télelőben átártak tanyázn, egy kicsit meg is barátoktak a férfiak, mert Balogh János — (Jancsi apja) — is puszta próbát ember volt, tanyáról jött és, mert Tóth Mihálynak nagyon tetszett a Jancsi-gyerek, egyrészt, mert szemre-színre, jó, erős, buckó fiú volt, másrészt, mert tanyáról jöttén, már legalább járt józák között, sőt tavaly nyáron már szolgált is, nem afféle pihés, szívem-lelkem gyerekek: igazán bojtárnak való. Aztán Baloghék maguk is megmondolták, hogy Jancsi még gyenge a dologra, hogy tanyás paraszthoz álljon, a libapásztorágból meg már kinőtt. Különbén is a kisbojtárnak tavasztól őszig adnak annyi bért, mint a tanyás parasztnak egész évre.”

A pásztorszállásokon az élet napirendje igen kialakult volt, amely a természet nagy órájának járásához pontosan igazodott. Az étkezések idejét a legeltetés rendje, azt pedig a jószágok állatfajok szerint eltérő természete szabta meg. A napi három étkezésből a legfontosabb, legnagyobb szabású nem az ebéd, hanem a reggeli. Napfelkeltekor reggeliztek. A gulya napfeljötté után kevéssel elindult a telekről a legelőre, addig késsen kellett lenni a fröstökkel. A juh későn indul el, s ha eszéled, akkor ott lehet hagyni, s nyugodtan enni. Legkésőbb reggelizik a csikós, mert a lo egész éjjel legel, s csak az erős napugarak állítják meg, reggel 7–8 óra tájban magától összeáll, ekkor jöttek be enni a csikósok. A dil-ebed 11–12 óra közé esett; szólásmondásosan hosszú a juhászdél, mert a juhok déltájban több órát a *dellőn* (delelő) tötenek. Délre rendszerint csak kenyeret-szalonnát ettek, ezt magával is vitte a pásztor a szűrűjben, ami bekötve afféle tarisznyául szolgált. A vacsorára naplemente után került sor. Főtt ételt a vasalóban fogyasztottak el, a pusztá földre tett bográcsot régiesen marha- vagy lókopányokra, zombékra vagy tőkére ülve vették körül. Nem hiányzott némi szertartásosság, s előzékenység. Elsőnek mindig a számadó nyúlt a vaszakibba, ha a kisbojtár nem tudta a regulát, s megelőzte — rákoppintottak a körmire.

A szabad ég alatt élés az étkezésnél is közvetlenebbül befolyásolta a pásztortok öltözködését, hiszen az részben a lakás helyett is védelmet kellett nyújtson. Így a széles karimájú, feltűrt szélű nagy pásztorkalap — amiből egy-kettő manapság már a hortobágyi vonaton is lehet látni — igen praktikus: véd a nap tűző sugarai ellen a fátlan tájban, ha meg nagyon zuhog az eső, lehatják a karimáját, s bár látni nehéz így, kitesz egy kisebbfajta esernyőt. A csikós kalapján állandó is van, hogy ha vágta, ne sodródjék le a fejeről. A bő vázongatványt és inget — ami egy pár *fejir ruhát* télesen — télen is hortátk: nem volt más nadrág, de főle körmös mejjőrb és hátibőrb került, utóbbi a kacagány népi változata, ti. birkaírhá-ból. Legfontosabb volt azonban a hatalmas bunda, amit hideg ellen és a szűr, amit eső ellen viseltek. Sokfélekeppen hordta a pásztor mindkettőt, a bunda amellet az ágyat is pótolta; így szárnyából kiltel a derékajla, másikkól a takaró és még a *fejelt* is meggyűrtek belőle.

Régészeti szempontból figyelemreméltó a hortobágyi pásztortok ma is viselt bicskatokja, a bőrből készült hüvely, amely szíjon csüng, s a felső kupakja föl-le húzható; e tokféleség a népvándorlás nomád népéinél szél-

tében el volt terjedve, valójában a hortobágyi bicskatok az ijjtártó tegez kiscöcse. Ugyanilyen ősi utenzilium a Hortobágy vidékén az előbbivel egyenlő elvű, de két üreges csontocskából álló tűtartó tok, amilyenek a honfoglaló magyarok és avarok sirjaiból is előkerültek, benne a tüvel, ez azonban már kiment a divatból, Hortobágy környékéről azonban e százban még került belőlük a múzeumba. S hadd említsük meg, hogy a Hortobágy peremén fekvő Tiszafüreden a híres ősi fanyereg-készítő központban nemcsak a nyeregkészítés nomádos technikája maradt fenn olyan apró részletekig, hogy a fa alkatrészeket szíjfűzéssel erősítették össze — mint László Gyula régészprofesszor kimutatta —, hanem generációról generációra továbbadva a fanyergeken kifaragva a XX. századig továbbélt a honfoglaláskori művészeti emlékekről, főleg tarsolyemlekekről oly jól ismert, jellegzetes palmettás, indás, végtelenmintás ornamentika is, amely főleg a füredi nyergek kápiáinak díszítésén ismerhető kétségtelenül fel.

Történeti riportunk végéhez közeledve fel szeretnénk hívti a figyelmet, hogy nagy tévedés lenne a hortobágyi pásztorokról azt gondolni, hogy szünet nélkül a nyájak mellett élvén a környező világról, városokról, műveltségről alig volt fogalmuk. Pásztorok, akik évtizedekig nem fordultak meg faluban, városban — alighanem csak az írók fantáziájában éltek. A hortobágyi pásztorok családjai a környező községekben vagy Debrecenben laktak állandóan. A Hortobágy végülis Debrecen határában fektű, csak néhány éve lett önálló község, s e város híres kollégiumával, nyomdájával fél országársz kulturális központja volt már századokkal korábban, mint 400 évvel ezelőtt mondta Méliusz Juhász Péter: Magyarország és Erdély világító lámpása. Mozgalmas kereskedelme — már Mátyás király idején 4 országos vására volt, s 1693-ban a debreceni kereskedők kiváltságot nyertek, hogy az egész német—római császárság területén szabadon kereskedhessenek. Debrecen művelődési hatása állandóan sugárzott legközelebbi környezetére. Tárgykörünknel maradvá, illusztrációul néhány részletet idéznénk egy hajdúszoboszlói gazdatársulás jegyzőkönyvéből. Nem valamilyen hivatalos szerről van szó, hanem egyszerűen gazdáknak önkéntes társulásáról, akik egy nyájba verték jukaikat a Nagy-Hortobágy részét képező Angyalháza-pusztára, s a nyáj ügyeinek intézésére időnként gyűléseket tartottak. A gyűlésekről vezetett jegyzőkönyvek nemcsak a pásztorokodás számos részletét világítják meg, így a pásztorbért, hanem színes nyelvzetéről, fejlett kifejezőkészségről és írásbeliségről tanúskodnak.

Pásztorfogadásról:

Jegyzőkönyv 1877 October 28

A Bérés János gazdasága gyűlést tartván — miután volt Juhász Dobi Péter lemondott a juhászságról — közakarattal a több jelentkezők közül — Sillye Mihály választván meg egész évre következő bérre 1878 ik év tavaszi kiveréstől 1879 évi tavaszi kiverésig.

1. készpénz 24 forint

2. bárány 28 darab

3. 40 darab juh tellettetése

4. nyáron által hetenként 3 kenyer — öszkor két hétre 7 kenyer — télen által midőn beszorál a juh egy kenyer hetenként... stb."

A gazdatársaság maga választotta vezetőjének haláláról így emlékezett meg:

"Jegyzőkönyv felvettett a Lénárt gazdaság 1940. máj. 13-án tartott gyűlésenk. A tisztelt gazdaság pénztárnoka mely megilletődéssel jelenti, hogy a gazdaság listás gazzája „Lénárt András” súlyos betegségében váratlanul meghalt, indítványozza hogy a gazdaság jegyzőkönyvében emlékét örökítse meg.

A gazdaság tagjai pénztárnok ezen bejelentését a legnagyobb részvétellel, és mely megilletődéssel veszik tudomásul, annál is inkább, mert elhunyt listás gazzának, tíz évi működése alatt gazdaságunk érdekeit bátran képviselte, és minden iránynak előmozdította.

Eppen ezért emlékét gazdaságunk jegyzőkönyvében kegyelettel örökíti meg, és avatására koszorút tettetett...

Es végül az utolsó jegyzőkönyv:

"Jegyzőkönyv felvettett az „M. Tóth” gazdaság 1960. márc. 6-án megtartott közgyűlésenk. Gyűlés tárgya a gazdaság további sorsáról. Mivel városunkban a mezőgazdaság olyan nagy mérvű szocialista átalakuláson ment át, hogy juhartó gazdaságunkat is erősen megriktította, csak vagy 8-an maradtak közülünk egyének.

A gyűlés úgy határozott, hogy minden tag a jogát továbbra is fenntartja és a vagyontárgyat továbbra is a helyadó gazdánál megtartjuk. Ez a gazdaság, amely jelenleg is 2 öreg listakönyvünk szerint 34 éves múltat tekint vissza, melynek történetében két hatalmas világesemény zúdult le, de még így sem ritkultak meg soral, de ez nem a gazdaság gyengesége, hanem felsőbb rendelkezések következtében történt. Az öreg listakönyvünknek elérkeztünk az utolsó lapjára, de talán gazdaságunknak is utolsó tenykedésére. Még egy alkalommal tartottak gazdasági gyűlést, amin — szíveségükből, — részt is vettem.

Szeretném, ha ez a két öregkönyv továbbra is nem eldobbott papírdarab lenne, hanem megbecsült tárgyak, mint ereklyék, melyben apáink és nagyapáink nevei és működéseli szerepeinek, mert amint mondani szokták, aki múltat becsül, az jövőt épít.

A gyűlés megszavazott még egy búcsú bankettet, melyet részben a kassza maradvány pénzéből kívánunk rendezni.

M. Tóth Bálint listásgazda."

A gazdaság óhaja teljesült: a gazdaságuk vagyontárgyai és listakönyvei röviddel ezelőtt egyik országos múzeumba kerültek, s ott nagy becsben örzik. Nem tudnánk mi sem mással befejezni a Hortobágyról múzeumokba gyűjtött sok emlék és a sok töredékes leírás után: születlen végre egy komoly és sokoldalú tudományos feldolgozás a Hortobágyról, mert a jövő építése elink működésének megbecsülését is kívánja, a megbecsülésnek pedig előfeltétele a megismerés és megértés.

MEGJELENT A HAJDÚSÁGI MÚZEUM ÉVKÖNYVÉNEK MÁSODIK KÖTETE.

Hosszas várakozás előzte meg a hajdúböszörményi *Hajdúsági Múzeum* évkönyve második kötetének megjelenését. A nyomdai munkálatok elhúzóda miatt mástélves késéssel kaphattuk csak kézhez az új kiadványt. A kötetet dr. *Bencsik János* szerkesztette és 16 régészeti, helytörténeti, néprajzi, művészettörténeti stb. közleményt tartalmaz.

NÉPMŰVÉS ZEMUTATÓ TERME DEBRECENBEN.

Nyakas Miklósné, a Népművészet Mestere, debreceni lakásán (Poroszlai u. 9.), a Déri Múzeum segítségével állandó bemutató termet rendezett meg. A bemutató terem szorosan összefügg a népművészműhelyével; a látogatók munka közben is láthatják a sok szép szőttes alkotóját. A bemutató terem október 1-én nyílt meg.

Adatok a „lábtul való fa” elterjedéséhez

DANKÓ IMRE

A Tiszántúl délkeleti részén, a volt Bihar megye Békés megyéhez került községeiben általánosan ismert a temetőben (Kőtegyán, Mezőgyán, Geszt, Biharugra, Okány, Sarkad, Sarkadkeresztúr, stb.) az úgynevezett „lábtul való fa”. Amikor 1960-ban a Magyar Néprajzi Atlasz számára adatokat gyűjtöttem ezekben a falvakban, felfigyeltem a lábtul való fá állításának szokására.⁴ Az esetek túlnyomó többségében két lábtul való fát állítottak és csak szórványosan, kizárólag újabb sírokban találtam egyes lábtul való fákat. A lábtul való fa nem ismeretlen ugyan a szakirodalomban, de eléggé elhanyagolt terület. Jellemző, hogy a napjainkban fellendült sírjel-fejfakutatás sem érdekli őket. Bár Györffy István az eredetét is tisztázta — nem más, mint az a két bot, amelyen a koporsót a sírhoz viszik⁵ —, Domanovszky György pedig az elterjedésére nézve is adott némi útbaigazítást — amikor azt írta, hogy amíg Beregben a lábtul való fa teljesen ismeretlen, addig Szatmárban egyszerű hengeres

Kettős lábtul való fa a darvasi orthodox román temetőben, kereszt sírjel mellett.

formában néhány temetőben már megjelenik³ —, rá vonatkozó ismereteink szegényesek és nem minden kérdésre adnak választ. Ezért is gondolom szükségesnek néhány adatom közlését.

A lábtul való fa nyilvánvalóan a „fejfa” ellentéte, erre utal a fejfa nagykunsági nevei is: „fütül való fa”.⁴ Ugyanúgy a sírhoz tartozik, mint a fejfa, csak nem az eltemetett fejéhez, hanem a lábaihoz állítják. Az itteni többszám-használat lényeges tényezőnek látszik, mert a lábtul való fa eredete és jelentése felől Geszten olyan magyarázatot is kaptam, hogy a fejfa azért egyes, mert az embernek (a halottnak) egy feje van és a lábtul való fa azért kettős, mert az embernek (az eltemetettnek) két lába van.⁵ Ennek a magyarázatnak több körülmény ellentmond. Györffy említtette, hogy a Nagykunságban három vagy négy lábtul való fát is szoktak készíteni.⁶ Aztán meg, ahogy már említettem is, sok az egyes lábtul való fa, az új síroknál szinte kizárólagos. Kőtegyánban a lábtul való fa eredetét illetően olyan felvilágosítást kaptam, ami nemcsak magát az eredetet, hanem a számbeli változatosságot is megmagyarázhatja. Kőtegyánban úgy tudják, hogy a lábtul való fa eredetileg két gombos végűre kifaragott, feketére festett karó volt. A fejfával együtt csinálták és arra használták, hogy a koporsó alá téve, a koporsó két oldalán két-két ember rajtuk vigye a koporsót. A két faragott karó ezeken a helyeken az ismeretlen szentmihálylovát, illetve a koporsót-vívó szekeret vagy gyászkoszt helyettesítette. Miután a sírt beföldelték, a fejfával együtt a két karót is beállították a sírba: a fejfát a fejhez, a koporsóvívő karókat, a lábtul való fákat pedig a lábhoz.⁷ Ez az eredetizetés különben a környező községekben is ismeretes. Vele kapcsolatban meg kell jegyeznünk, hogy az erre a célra készített koporsóvívő karók mindmáig, a gyászokocsis, sőt a gyászautós temetésig is megmaradt. Általános, hogy a ravatrolról a gyászokocsisra (gyászautóhoz), a gyászokocsitól (gyászautótól) a sírig ma is két, az erre a célra rendszeresített karón, két-két ember viszi a koporsókat.

Ha ezt a származtatást elfogadjuk, magyarázatát kell adnunk az egyes és a hármas vagy négyes lábtul való fáknak. Az a körülmény, hogy az egyes lábtul való fák az újabb sírokban gyakoriak és az újakon szinte kizárólagosak, megkönnyíti a válaszadást. Az utóbbi 40–50 év alatt a koporsó karokon való hordása nagyobb távolságokra — mondjuk a gyászháztól a temetőbe — mindenütt megszűnt. Mondhatni, hogy a koporsóvívő karók elvesztették funkciójukat. Különösen vonatkozhat ez a megállapítás a hármas-négyes lábtul való fákra, amelyek nyilván azt szolgálták, hogy hat, illetve nyolc ember vigye a koporsót. A koporsóvívő karók mindinkább a temetés funkciótlan kellekeivé váltak. A temetkezési vállalkozók és vállalatok által használt koporsóvívő karók elkülönültek a lábtul való fákká váló koporsóvívő karóktól. Ezek állandósultak, temetkezési eszközökké váltak, mondhatni szerszámokká; senki sem gondol ma már arra, hogy ezeket a karókat a temetés végén beállítsa a sírba. A régi koporsóvívő karók új funkciót kaptak: sírjelekké, díszekké váltak, ahogy azt már Györffy István is megállapította.⁸ Ezen belül a funkcióváltáson belül külön redukciónak kell vennünk azt, hogy a kettes, sőt hármas, esetleg négyes koporsóvívő karók egyes lábtul való fákká váltak. Ez csak úgy volt lehetséges, hogy az eredeti funkciót nemcsak elvesztették ezek a karók, hanem el is felejtettük eredetüket, összefüggéseiket.

Mindenesetre az idő múlásával a koporsóvívő karók funkcióváltáson mentek keresztül, eredetük pedig feledésbe merült. Ennek tudható be az is, hogy a mai lábtul való fákat — legyenek azok akár kettesek, akár egyesek — csak az egyik végükön faragják ki. Azon a végükön, amelyik

a felállítás után látható marad, kiáll a sírból. De az is, hogy sok mai lábtul való fát egyáltalán nem faragnak ki, sőt olykor-olykor még csak be sem festik. Már nem is annyira dísznek, mint inkább valami sirnagságot jelző eszköznek tekintik.

A dél-bihari síkság temetőiben járva arra a megállapításra juthatunk, hogy lábtul való fát ott állították, ahol fejfa volt a sírjel, vagyis református temetőben. Annál is inkább ez a vélemény alakulhatott ki bennem, mert a lábtul való fákról szóló irodalom is kizárólag fejfák mellett, református temetőben említi őket. De azért sem volt nehéz erre a következtetésre jutnom, mert az említett dél-bihari falvak tiszta református települések, temetőikben a fejfa a kizárólagos sírjel. A múlt évben átvizsgálva a darvasi (Hajdú-Bihar m., Berettyóújfalui j.) román orthodox temetőt, nem kis meglepetéssel láttam, hogy az ott alkalmazott fa sírkeresztek mellett is állítanak lábtul való fákat. Az új sírokon itt is egyes, a régebbieken kettes lábtul való fák találhatók. Sok köztük az egyszerű karó, jelezve, hogy már dísznek sem szánták. A lábtul való fa állítása ma is általános, élő szokás Darvason. Hasonló a helyzet a román orthodox temetővel, az országot másik oldalán szemben lévő magyar református temetőben is.

Több, mint biztos, hogy a teljes beolvadás küszöbén álló, magyarul beszélő darvasi románok a velük együtt élő magyaroktól vették át a lábtul való fa állításának szokását. A jelenségben az azonos körülmények

Egyes lábtul való fa a darvasi orthodox román temetőben, szív-díszes kereszt sírjel mellett.

között fejlődött és élő különböző kultúrák integrációjának beszédes jelét tisztelhetjük.

JEGYZETEK:

1. Dankó Imre: A Magyar Néprajzi Atlasz előmunkálatai nyomán múzeumunk gyűjtőterületén. Jelentés a gyulai Erkel Ferenc Múzeum 1961. évi munkájáról. Gyula, 1962. 24—28.
2. Györfly István: Nagykünsági fejfák. NE. VIII. (1907.) 94—95. — Azt mondja, hogy lábtul való fákat leginkább Kisújszálláson lehet látni.
3. Domanovszky György: Fejfák Szatmár és Szabolcs megyéből. NE. XXIX. (1937.) 433—434.
4. Györfly I., id. m. 94.
5. Nagy János 1887., Geszt, Kossuth u. 10.
6. Györfly I., id. m. 95.
7. Boros András 1884., Kötönyán, Tánics u. 22.
8. Györfly István: Dél-Bihar falvai és építkezése. NE. XVII. (1916.) 113—114. — Györfly egész oldalas összeállítást közöl rajzban, kettős dél-bihari lábtul való fákról.

ÉRTEKES HELYTÖRTÉNETI TEVÉKENYSÉG FOLYIK A BÜRGENLANDI ALSÓÖRBN.

A burgenlandi magyarság jó körülmények között szabadon éli a maga életét. Az ottani magyar kultúra szerbe-számbevétele mostanában indult meg erőteljesebben. Ennek az is az egyik oka, hogy a közelemben csak a felsőöri magyarságról esett szó és azt jellemzően „szigetnek” vette. A tudományos kutatás, felmérés is Felsőöre (Oberwart) vonatkozott (Vö.: Kovács Márton; a felsőöri magyar népsziget. Település- és Népiségtörténeti Ertekezések 6. Budapest, 1942. és Imre Samu: Felsőöri tájszótár. Budapest, 1973.), holott több magyar lakosú község is van a környéken. Ezek zöme az egykori Ország határörnépének leszármazói. Különösen két községet kell megemlítenünk, ahol a felsőöri mellett a burgenlandi magyar helytörténeti, honismereti mozgalom, magyar kultúrelvet szép eredményeket hozott. Alsóörön (Unterwart) dr. Seper Károly nevéhez fűződik ennek a tevékenységnek a kibontakoztatása. Az alsóöri magyar művelődési otthon (Unterwarter Heimathaus) évek óta helytörténeti adalékokkal teli falinaptárt ad ki. 1976-ban pedig igen előkelő kiállításban, jó papíron, nagyszerű illusztrációkkal megjelentette Seper alsóöri krónikáját (Karl Seper: Unterwarter Heimatbuch. Geschichte, Kultur und Wirtschaft einer südburgenländischen Gemeinde. Graz, 1976 148 p.). A sok magyar helynevet, kis tájszótárt is tartalmazó munkára fel kell figyelni, szakmai ismertetésére például okvetlenül sort kell keríteni. Márcsak azért is, mert elég sok információt szerezhetünk belőle egy alakuló alsóöri magyar múzeumból. Orszigetről (Siget in der Wart) kell még megemlékeznünk ahol ugyancsak értékes helytörténeti tevékenység, magyar kultúrelvet folyik.

Szathmáry Károly (1847-1885)

MOLNÁR JÓZSEF

Debrecen kulturális életének a múlt század második felében élő alakjairól igen keveset tudunk. Boldisár Kálmán szerint a kiegyezés korában „az újjászületett ősi kollégium volt ugyan alapjában a debreceni szellemi élet központja, azonban az újabb kor nagy hatalmának, a sajtónak is jelentékeny rész jutott ebben a korban az eszmék irányításában. Ezen a téren Szathmáry Károly és Oláh Károly tűntek fel, akik napilapok szerkesztői voltak, melyek hazafias irányú hatásukkal különösen a politikai életet vezették.”¹

A 90 évvel ezelőtt meghalt Szathmáry Károlyról Mórincz Pál (1870–1936) is tisztelettel emlékezik meg, hiszen mint debreceni újságíró sokat hallott a forradalmár lelkületű férfiről. Tőle tudjuk, hogy „rejtelmes, nyughatatlan ember volt Cs. Szathmáry Károly, a Tisza Kálmán ádáz ellensége, lázongó cikkei miatt a váci államfegyőrházban megszerezte utóbb a tudóvszét.”²

Szathmáry Károly neve előtt a Cs nem nemesi előnevet rejtget, hanem Csengeri születése miatt különböztették meg a másik két kortárs: P (Péteri) és B (Békési) Szathmáry Károlytól. Nem jelentett a Cs. dzsentriséget, mert ő a legdemokratikusabb gondolkozású ember volt.

Édesapja, ifjú Szathmári Pál adózó 1845. február 18-án kötött házasságot Csengerben Szenyő István hajadon leányával, Zsuzsannával (tanúk voltak Békési Gáspár és Osváth Sándor). Ebből a házasságból született Károly nevű egyetlen gyermekük 1847. december 26-án (keresztészülei Békési Gáspár és Fehér Eszter voltak).³

E század elején még nagyon sokat emlegették Csengerben kiváló tehetségét, nagyszerű verselő készségét, hiszen, mint mondogatták, a legjelenteklenebb tárgyról is percek alatt tudott verses előadást tartani. Szülei nagy gondal nevelték, s a debreceni református kollégiumban taníttatták, ahol a gimnáziumi tanulmányok után a jogakadémiát is elvégezte, s Debrecenben lett újságíró.

A szülői házból magával hozta a Kossuth Lajos és a szabadságharc iránti szeretetet (édesapja résztvett az 1848–49-es harcokban), s Petőfi-rajongását. Ő még sokat hallott a Csengerből származó Riskó Ignác (1813–1890) Csengerben is megfordult nagy költő barátjáról. A nemzeti függetlenségért való harcot állította újságírói működésének középpontjába. A Habsburg uralkodó iránti gyűlölete összefonódott szülővárosa kuruc hagyományával.

Alig fejezte be középiskolai tanulmányait, amikor érdeklődése a néphagyományok iránt is felébredt. Felfigyelt és lejegyezte a Csengerben még akkor elevenen élő betlehemes játék szövegét. Debrecenben is talált ilyen betlehemes játékokat, s a 19 éves ifjú 1866-ban beküldte azt a Vasárnapi Újság szerkesztőjének. Pákh Albert nagyon fontosnak és érdekesnek találta a debreceni „mysteriómot”, s bemutatta azt a Kisfaludy Társaság

1866. március 30-i ülésén. Gyulai Pál szerint „e becses adalékkal a magyar népmysteriumok száma ötre nevedezett. Átadatott a Kisfaludy Társaság népköltési gyűjteménye számára.”⁴

A Vasárnapi Újság április elsejei száma meg is jelentette a betlehemes debreceni játékok Szathmáry Károly következő tájékoztatójával: „Debrecenben leginkább az ács- és kőműveslegények e mysterium előadói, kik adventi napokban karácsony másodnapjáj, szerkesztés járnak a városban s előadják ezen kis darabot.”⁵

A Debrecenben és Csengerben gyűjtött betlehemes játék aztán 1872-ben belekerült a Magyar Népköltési Gyűjtemény új folyamának első kötetébe Arany László és Gyulai Pál szerkesztésében.⁶ Később Babonákat is közölt tőle a Magyar Nyelvőr.⁷

Máig legérdekesebb hagyománygyűjtése a Csokonai mint jövendőmondó címmel a Vasárnapi Újságban 1866-ban közölt cikke, amelyet következő megjegyzésekkel kísért: „A magyar nép érdekes szájhagyományai közt főképpen két rendkívüli jelenség tűnik fel előttünk, melyek a nép képzeteit leggyakrabban foglalkoztatják, kivált amidőn a nemcsak tudományos nagyságról van szó (mert erről is beszél a szegény nép!) s e bámult jelenségek egyike a mi Csokonai V. Mihályunk, a másik az úgynevezett „ördögös Hatvani.” Csokonai e ritka fénytámemény a magyar irodalom egén, ihletett, szívből fakadó, általánosan ismert dalaival annyira szívhez tudott szólni, hogy őt még az egyszerű kis kunyhók lakói is, mint megistenült emberi alakot tekintik, csodálják, akiről, mint ilyenről szülemének a mondák, mert ősi tulajdona a magyar népeknek, hogy a körében felmerült magasztos és neki csodaszzerűnek látszó eseményeket dalban vagy többnyire mondákban, regékben örökiti. Így tett a nagy költő Csokonaival is, őt „jövendőmondó” melléknévvel ruházta fel, tisztelte meg. Ugyanis közkezen forog egy irott jóslat, mely minden háznál — hol csak irni tudó egyén van — találtatik, és a „kontraktus”, s más ilyenféle irományok között híven őriztetik. Ezen jóslatok 1834—1897-ig terjednek, s állítólag Csokonaitól származnak. Úgy hiszem nem lesz talán érdektelen ezt egész terjedelmében közölni.”

A jövendőmondók szövege után így elmélkedik Szathmáry Károly: „Mikor, hol és ki által keletkeztek ezen jóslatok? nem tudom. Azt sem állíthatom, hogy az egész haza népe között el van terjedve, hanem hogy a tisztántúli kerületben a nép szentnek hiszi — mivel már e részben gyakorlati beteljesedtek azok — ezt tudom, legalább is úgy tapasztaltam. Megemlítenéd, hogy ezen jóslatok egyik lapirón Csokonai jövendölései címmel állanak, a másikon pedig ezzel: Jövendölések, melyek találatnak Nápolyban a benediktus barátok kriptájában faragott termésköre metszve. E sorok írója egyiket sem hiszi ugyan, de azért — mint a magyar köz-nép nagy része által Csokonainak vallott s szentnek tartott jóslatokat — közlésre méltónak találja.”⁸

Szathmáry Károly újságíróként az Oláh Károly (1826—1875) által 1869-ben alapított Debreczen című lapnak volt a munkatársa, s egyik fontos cikkírója, később pedig felelős szerkesztője is. Mivel a lap az 1875-ös fúzió után Tisza Kálmán pártját támogatta, Szathmáry Károly pedig napról napra elégedetlenebb lett Tisza kormányzatával és politikájával, otthagytta a lapot és Ébresztő címmel harcos ellenzéki lapot indított 1880-ban. Ebben a lapban jelentek meg a függetlenséget támogató harcos és támadó cikkei, amelyekből még ma sem ártana egy kis válogatást közzétenni.

1880-ban az Asszony ingatog című cikke miatt felségserzési perbe fogták, ugyanaz Rudolf trónörökös eljegyzése alkalmával Bathányi Lajosné és Damjanich Jánosné írásban adtak kifejezést hódolatuknak.

A cikk támadó hangjáért az ügyesség megindította a pert, s a tárgyalás 1880. augusztus 28-án volt Debrecenben, amelyről a Tisza Kálmánt támogató, Jókai által szerkesztett, *A Hon* című lap is részletes tudósítást közölt. A cikk bőven idéz Szathmáry Károly cikkéből is — bizonyára nem szándék nélkül: „Két derék nő imádott lelkének romjain kesergünk mi. Ha az Istenség mennyei fénylakából megszemélyesülve állszállhatna hozzánk, nem imádnánk már jobban, mint bálványoztuk Bathhány és Damjanich özvegyét, kikre a magyar nemzet hőhéra, az osztrák uralom adta a gyászruhát... Írásilag siettek hódolatukat kifejezni azon császári katonának, Rudólf trónörökösnek, aki azon vérből való, mely vér nem remegett Bathhány és a 13 vértanú életének kioltása fölött... Bathhányé és Damjanichné férjeik szellemét csúfolták meg, midőn ezt tették. Elszörnyű a női méltóság, ha férje sírja fölött 30 évig kesereg s utána azonnal hőheri gyilkosai körébe tolakodik, levétven gyászfátyolát.”

A lap tudósítása szerint a tárgyaláson a vádbeszédet dr. Székely Ferenc tartotta, a védőbeszédet pedig maga a vádlott mondta el: Azért védi önmagát, mert nem áll rendelkezésére az államkincstár, hogy képviseltesse magát. Elmondta, hogy minden áron fogni akartak egy felség-sértőt, s miután ezt a fővárosban Kozma királyi ügyész úr minderr kísérlete dacára nem tudtak szerezni — lekerült a sor a vidékre, s itt ő lett a *kiszemelt áldozat*. Ő a cikk írásakor csak hírlapírói kötelességét teljesítette (e kötelessége pedig az, hogy minden körülmények között igazat mondjon), még ha betörök is a fejét. Az igaznak kimondását még Deák Ferenc is megengedte, midőn az országgyűlésen a sajtótörvények forogtat szövegén, a miniszternek egy kis cédulán ezeket írta: „A sajtótörvényt csak két paragrafusból kellene megalkotni, úgymint 1. Mindent szabad írni, ami igaz. 2. Mindenért, ami nem igaz, be kell zámi az író-ját.” Neki joga van történelmi események felett ítéletet mondani, mert azok meg vannak írva fekete betűkkel fehér papírosra, s minden hazafi jözon ítéletére van bízva, s mért ő, amikor azon cikket írta, tette azt az akkori események fájdalmas benyomása alatt. Ha van valakinek helye a vádlottak padján, úgy ez a hely bizonyos Kozma Sándor budapesti kir. ügyész illetné, amiért az ő cikkét a koronás király fenséges személyére meri érteni. Az elnök figyelmeztette, hogy ne személyeskedjék, de a vádlott kikelt a fenyegetés ellen, mert hiszen ő akkor nem tud miről beszélni, ezért bemutatta a cikkét a józanul ítélő esküdtszéki tagok előtt, hogy lelkiismeretük szerint ítéljenek.

A bíróság zárt ajtók mögött hozta meg az ítéletét, amely szerint Szathmáry Károlyt felség-sértésért egy és fél évi börtönrre és 500 forint pénzbüntetésre ítélte. A vádlott semmisségi panaszt jelentett be, aminek tudomásul vétele után két kezec ellenében szabadlábon hagyatták.⁹

1880. szeptember 15-én tárgyalták a semmisségi panaszt Budapestben, erről a *Hon* a következőket írta: „A hétagú tanács elnöke Majláth György országbíró, előadója Tóth Lőrinc volt. A semmisségi panasz felolvasása után a bíróság tanácskozás végett visszavonult, s utána határozatilag kihirdette: a benyújtott semmisségi panaszt alaptalanságánál fogva elvetette s Szathmáry Károly megkezdhetette büntetését.”¹⁰

A váci fogházban kitöltött büntetés után visszatért Debrecenbe, s folytatta újságírói tevékenységét, sokat küszködve a börtönben szerzett tüdőbetegségével. Néhány nap múlva, 1885 márciusában, 38 éves korában meghalt, s a Dobozi temetőben temették el. Tisztelői és barátai egyszerű síremléket állítottak sírjára, amely ezéltől ötven esztendővel meg megvolt, ezzel a sírfelirattal:

„Itt nyugosznak elvszárdáságáért sokat küzdött, fogságot is szenvedett Csengeri Szathmáry Károly elhunyt tetemei.

Az Igazság istennője
Drága kincsét veszített benne
De még sokkal több reményt.”¹¹

JEGYZETEK:

1. **Boldisár Kálmán: Debrecen sz. kir. város története 1867—1914.** Debrecen (szerk. Csoban Endre.) Bp. 1931. 157.
2. **Móricz Pál: A rejtelmes Alföld.** Tahitótfalu 1926. 127.
3. A csengeri ref. egyház anyakönyvéből.
4. **Gyulai Pál: Bírálóok.** Budapest 1911. 235.
5. **Vasárnapi Újság 1866. 13. sz. ápr. 1. 150—152.**
6. **Magyar Népköltési Gyűjtemény I. Pest 1872.** A debreceni a 9—28., a csengeri a 38—46. lapon, s a hozzáfűzött jegyzetek az 533—535. lapon.
7. **Magyar Nyelvőr VII. 1878. 130.**
8. **Vasárnapi Újság 1866. szept. 16. 447. Cs. Szathmáry Károly: Csokonai mint jóvendőmondó.** A lapban szeptember 30-án egy Sz. J. nevű szerző *Még egy pár meghíusult jóvendőlés* címmel Révkomáromból küldött hasonlót. A Szathmáry Károly-féle jóvendöléseket újabban Vargha Balázs közölte le *Csokonai Emlékek* című forrás-kiadványában. Hogy máig élnek ezek a jóvendölések, arról az Országos Széchenyi Könyvtár 1960-as Evkönyvében értekezett. A Magyar Rádió *Gondolat* című irodalmi műsora *Kemény dió* rovatában közzétett felhívására több levelet is kapott arra vonatkozóan, hogy a Csokonai nevezék fűződő leendő gondok most is ismeretek. Ezek közül a legérdekesebb Újtkosról, Barta Géza tollából, közölte a Csengeri Krónikában, 1975. 291—294.
9. A *Hon* 1880. aug. 30. reggeli szám.
10. A *Hon* 1880. szeptember 15. reggeli szám.
11. Születi túlélték fiokat, szürke gránitból készült kettős síremlékük a csengeri régi református temetőben máig fennáll. Felirata:
A B F R A Itt nyugszik néhai Szathmáry Pá, élt 72 évet. Meghalt 1888. március 6. Béke lengjen porai felett. — Itt nyugszik Szathmári Pálné szül. Szenyő Zsuzsanna sz. 1826. megh. 1892. Éit 66 évet. Béke poraira.

HAJDÚ-BIHAR MEGYEI MÚZEUMI SZERVEZET RÁKÓCZI-MŰSORAI, RENDEZVÉNYEI.

II. Rákóczi Ferenc fejedelem születésének 300. évfordulóját az országos megemlékezésekbe beágyazva múzeumi szervezetünk is felhasználta az ismeretterjesztésre, a tudatformálásra; II. Rákóczi Ferenc élete és munkássága jobb megismerésére és megismertetésére. Ennek jegyében nyitotta meg szeptember 24-én a Déri Múzeum nagyszabású *Rákóczi emlékkiállítását*. Az emlékkiállítás sok egykorú képzőművészeti alkotás, bútorok, hímzések mellett számos eredeti dokumentumot mutatott be, és sok helyi vonatkozást emelt ki. Október 29-én, a Hajdú-Bihar megyei Honismereti- és Helytörténelmi Bizottsággal közösen, a Déri Múzeumban nagyszabású *tudományos tanácskozást* tartottunk. A tudományos tanácskozás *dr. Trocsányi Zsolt, dr. Szendrey István, dr. Gazdag István és dr. Dankó Imre* tartott előadást. A tudományos tanácskozás anyagát 1977-ben közre kívánjuk adni. A sok Rákócziról szóló előadásból, amiket munkatársaink az egész megyében tartottak, egyet említnék; *dr. Mody György* okt. 12-én az EVM Munkásszállójában a *Rákóczi-szabadságharc és Debrecen* címmel tartott előadást. A Hajdúsági Múzeum *Rákóczira emlékeznünk* címmel kiállítást készített és azt Hajdúviden, a Múvelődési Házban mutatta be. A kiállítást okt. 28-án *Acsné Dankó Éva* muzeológus nyitotta meg.

Egy forradalmár talyigás: Szalóczi Imre (1877-1945)

BÉNYEI MIKLÓS

Száz évvel ezelőtt, 1877. június 1-én született Hajdúnánáson.¹ A környék híres-nevezetes mesterségét űzte: talyigás volt. Az első világháborúban érlelődött forradalmárrá. Az orosz hadifogságban ismerkedett meg a bolshevik eszmékkel, s azokat hirdette itthon is. 1918. november 23-án tért haza,² s mindjárt bekapcsolódott a forradalmi mozgalomba. Belépett a Magyarországi Szociáldemokrata Párt hajdúnánási szervezetébe, amelynek balszárnyához tartozott. 1919. január 12-én a Magyarországi Földmunkások Országos Szövetségének helyi csoportjában választmányi — vagyis vezetőségi — tag lett.³ A március 7-én létrehozott mezőgazdasági békeléti és bérmegállapító bizottságban a napszámosok és gazdasági cselédek egyik harcos képviselője.⁴ A vármegye kormányzója március 11-én a Hajdúnánási Néptanács tagjává nevezte ki.⁵ Közvetlenül a Tanácsköztársaság győzelme előtt a város alpolgármestere,⁶ működéséről részletek nem ismeretesek.

Egyik szónoka volt az 1919. március 23-án, vasárnap rendezett hajdúnánási nagygyűlésnek, ahol bejelentették a Tanácsköztársaság kikiáltását.⁷ A burzsoázia elleni engesztelhetetlen harcról beszélt. Még aznap megválasztották a városi direktórium tagjává. A testületben ő vezette a közéleti ügyeket. Eredményes munkát végzett e nehéz területen; még az ellenforradalom idején készült jelentés is elismerte, hogy „lényeges zavar a közéletben nem fordult elő”.⁸ Szalóczi a dolgozó tömegek érdekeit tartotta szem előtt, az idézett jelentés szerint „mindent elkövetett, hogy a proletárok megelégedettek legyenek”: megállapította a fejadagot, összeírta a zsirt, a szalonnát — ez utóbbit ki is mérte —, búzát szerzett más városokból stb.⁹ Részt vett a tanácsválasztások előkészítésében is; április 7-én a választási bizottság tagja.¹⁰

A Tanácsköztársaság leverése, az ellenforradalom hatalomra kerülése után 1920. május 8-án tartóztatták le, majd július 17-én a debreceni törvényszéken másfél évi börtönbüntetésre ítélték.¹¹ Kiszabadulása után állandó rendőri megfigyelés alatt állt. Fuvarozásból tartotta fenn magát és népes családját. 1931 nyarán közreműködött a Szociáldemokrata Párt helyi szervezetének újjáalakításában, a rendőri üldöztetés miatt azonban vezető szerepet nem vállalhatott.¹²

A város felszabadulása után újra aktivizálódott. Fiatalos kedvvel látott munkához, bár nemcsak az öregség — közel járt a hetvenhez —, hanem a betegség is gyengítette. 1944 novemberében egyik alapító tagja a Magyar Kommunista Párt hajdúnánási szervezetének, 1945 januárjától május végéig, június elejéig a pártszervezet titkára.¹³ Az MKP képviselőjében részt vett az 1945. január 13-án megalakult hajdúnánási Nemzeti Bizottság és a február 4-én létrehozott ideiglenes városi képviselőtestület munkájában.¹⁴ Ekkori nézeteiről felszólalásaiból kapunk képet. Az MKP vezető szerepét hangsúlyozta; követelte a népelénes, háborús bűnösök

szigorú megbüntetését; tiltakozott a reakciós elemeknek a demokratikus szervekbe való beszivárgása ellen. A Szovjetunió példájával biztatta a kishitűket, azokat, akik kételkedtek a szocialista forradalom végső győzelmének lehetőségében.¹⁵ Ő maga ezt már nem érthette meg. 1945 május végén, június elején betegsége miatt visszavonult a politikai életről és hamarosan, 1945. október 2-án meghalt.¹⁶

JEGYZETEK:

1. MSZMP Hajdú-Bihar megyei Bizottságának Archívuma, (HBmA) ED. 131.
2. Uo.
3. Hajdúnánási Köztársasági Újság, 1919. január 17., 3. p.
4. Hajdúnánási Köztársasági Újság, 1919. március 14.
5. Uo.
6. Párttörténeli Intézet Archívuma (a továbbiakban: PI Arch.) 605. f. TAGYOB. II/24. 6. e. 24. p.
7. A Tanácsköztársaság Hajdú-Biharban 1919. Debrecen, 1959. 499. p.
8. PI Arch. 605. f. TAGYOB. II/24. 6. e. 29. p. 47. p.
9. Uo. 42–43. p.
10. A Tanácsköztársaság Hajdú-Biharban 1919. Debrecen, 1959. 166. p.
11. Fehér András: A tókes rendszer érdekharca. = Hajdúnánás története. Hajdúnánás, 1973. 320. p., HBmA ED. 131.
12. HBmL XXXII. 3/a. Hajdú megye és Debrecen főispánja. IV/B. 901/a. 10. 136/1931. Bln. biz.
13. Szűcs Ernő: A hajdúvárosok MKP-szervezetének megalakulásáról. = Tanulmányok és források Hajdú-Bihar megye munkásmozgalmának történetéről. Debrecen, 1972. 7. p.; Fehér András: Im. 374. p.
14. HBmL XVII. 4. 1. Hajdúnánás Nemzeti Bizottságának jegyzőkönyve; HBmL XXII. 31/1. Hajdúnánás város Képviselő Testületének jegyzőkönyve.
15. Uo.
16. HBmA ED. 131.

A KÉZDIVÁSÁRHELYI MÚZEUM ÉRDEKES ÁLLANDÓ KIÁLLÍTÁSÁRÓL.

A Kézdivásárhelyi Múzeum (Muzeul Judetean Covasna Sectia Tg. Secuic) állandó kiállítása a városka Erdélyszerte híres és nagyleltőségű céhes iparának állít emléket, Nagyborszású cshörténeli-kézművészeti kiállítás aligha látható másutt. Ezt a rendkívül tárgygazdag bemutatást az teszi lehetővé, hogy a városka szinte valamennyi ipartörténeli emléke megmaradt és a helyi múzeumba került. A gazdag ipartörténeli gyűjtemény lehetővé teszi, hogy a város történetével párhuzamosan bemutatásra kerüljön a fazekasság, a csizmadia, a tímár, a szűcs- és a kovácsipar, illetve a mészáros-, az asztalos-, a szabó- és a kalapos céh emlékeanyaga.

Szivos Béla emlékezete (Emléktáblájának avatásán mondott beszéd*)

UJVÁRY ZOLTÁN

Kedves Közönség!

Az az emléktábla, amely ezen a falon Szivos Béla emlékét idézi, talán sokak számára a kevésbé ismert író, tudós nevét jelöli. Szivos Béla a múlt század második felének ahhoz az író-tudós csoportjához tartozott, amelyek a nemzeti felemelkedést tűzte zászlajára. Minél jobban ismerni és megismertetni a hazai állapotokat, a gazdaságilag elmaradott országot felemelni a lehetséges minden eszközzel.

A forradalom, a szabadságharc előestéjén látta meg itt Hajdúszoboszlón a napvilágot a református lelkész Szivos Mihály és Várady Judit fia, Szivos Béla, aki a nagy nemzeti lelkesedés idején érkezett és gazdag életpályát bejárva, röviddel az első világháború előtt hunyt el.

A korszerű ismeretek minél alaposabb, tágabb horizontú megismerése céljából a szoboszlói, a debreceni és az eperjesi iskolaévek után külföldi intézetekbe ment, hogy Svájcban és Németországban elsajátítsa mindazokat az ismereteket, amelyeket az akkori európai iskolák nyújtottak a természettudomány és a mezőgazdálkodás ágazataiban.

Szivos Bélát általában szépíróként említjük. Alig szólnak azonban arról, hogy a maga idejében talán sokkal jelentősebb volt a mezőgazdasági, közgazdasági tevékenysége. Valójában mezőgazdasági szakíróként kezdte irodalmi munkásságát. Ó szerkesztette a méltán népszerű és híres *Magyar Gazda* című lapot. Nemcsak elméletben, de gyakorlatban is kiválóan ismerte a mezőgazdaság problémáit, helyzetét, mivel az írói pályára lépés előtt a Pest megyei Izsákon kizárólag mezőgazdálkodással foglalkozott.

Számos ismeretterjesztő cikket publikált a *Gyakorlati Mezőgazdaság* című lapban az 1870-es években, majd önálló kötete jelent meg 1895-ben a műtrágyázásról. Ezt az értekezést a magyar mezőgazdasági életben joggal nevezhetjük rendkívül jelentős eseménynek. Gondoljunk csak arra, hogy Szivos Béla korában a magyar parasztságot még a szerves trágyázásra is buzdítani kellett. A műtrágyázásról való értekezés a külföldi példákon okult, a természettudományokban jártas tudóst, a jó gyakorlati érzékű embert állítja elének.

Égész élete végéig érdeklődéssel fordult a parasztság gazdasági élete, műveltsége, hagyományai, szokásvilága felé. Cikkeiben gyakorlati tanácsokat nyújtott, az általa szerkesztett lapokban széles körű felvilágosító tevékenységet fejtett ki, az okszerű és tervszerű gazdálkodást népszerűsítette.

Éveken át Szivos Béla szerkesztésében jelent meg a *Falusi Gazda Naptára* és a *Borászati Naptár*. Ennek a jelentőségét akkor érthetjük meg, ha tudjuk, hogy a múlt század végén, a századfordulón a falusi ember

legfontosabb olvasmánya a naptár, a kalendárium volt, amely tehát egyik kitűnő terréniumát nyújtotta a népművelési tevékenységnek.

Ez utóbbival kapcsolatban rendkívül tanulságos megemlítenünk a *Gazda ember tüköre*, a *Jó barát* és a *Vígásd tárháza* című köteteit. Pompás munkát állított össze gyakorlati útmutatóként, segédkönyvként különböző alkalmakra, eseményekre, mai szóval úgy is mondhatnánk, hogy családi rendezvényekre, mintegy jó félév századdal megelőzve e téren is a népművelés ezen ágát. Nagy példányszámú kötetben a lakodolom rigműveit, köszöntőit publikálta és azokhoz kapcsolva dalokat népszerűsített.

Különösen fontosak a hajdúsági népiélet kutatása tekintetében Szivos Béla megfigyelése, hiteles leírásai. Méltán említhetjük őt a hajdúsági néprajzi kutatás jelentős elődjének. Az Osztrák-Magyar Monarchia Írásban és Képen című sorozatban a Hajdúságról szóló rész megírására Szivos Bélát kérték fel. Mintaszerűen tömör összefoglalást nyújtott a századfordulói Hajdú megye népéről. A népi kultúra finom részletei sem kerültk el a figyelmét. Jó érzékkel utalt a nemzetiségi különbségekre. Szülővárosra iránti ragaszkodása és szeretete a rá vonatkozó hivatkozásokból gyakran kitűnik. Az ország népének Hajdúságból szóló mint hősí várost mutatja be, ahol 1660-ban 300 szoboszlói vitéz bátran szembeszállt Achmed Szejdi pasa seregével és véres viadalban az utolsó emberig hősi halált halt. A múlt század végi Szoboszlóról írja, hogy a regényes Kősi folyó két partján, óségi halmokkal ékes felséges síkságon fekszik, amelyre nagy messze kiragogy pompás sudár tornyának arany csillaga. Ilyen és ehhez hasonló megnyilvánulás nyomán nem csodálható, ha az olvasónak egyszerűen kedve támadt Szoboszlóra utazni.

Szivos Béla a nép életének pompás megfigyelője volt. Nyugodtan mondhatjuk, hogy ő maga is népi alak volt. Találón állapította meg róla az irodalomtudós Schöpfung Aladár, hogy Szivos Béla mindig a vidéki magyar élet levegőjében élt, azok közül az írók közül való volt, akik soha sem váltak el teljesen a néptől, amelyből eredetileg kiemelkedtek, s örökre megtartották, jelentékeny műveltség színvonalára emelve a magyar alföldi népies típus bélyegző vonásait: „Népies író volt a szónak igazi értelmében: maga is ugyanabban a levegőben élt, mint népi alakjai, nem emelkedett fölőlük, belülről nézte őket, csak a műveltségével vált ki közülük, — gondolkodásmódja, világlátása közös volt az övékével. Úgy szerette és ismerte a népet, ahogy az ember a hozzátartozóit szereti és ismeri. A nagy alföldi földművelő városok lelke nyilatkozott meg benne, amely egész társadalmunkat a közös származás, közös foglalkozás és érdekkör révén minden műveltség és társadalmi állás dolgában való különbség mellett is egyetlen egységbe fűzi őket.”

Szivos Béla irodalmi alkotásai a maga korában többnyire visszhang nélkül maradtak. Nem tartozott jelentős irodalmi társaságokba. Szerényen meghúzódott művei mögött. Talán nem is vágyott irodalmi babérokra. A tanítás mellett szórakoztatni akart műveivel. Kedélyesen anekdotázott, de ezekben a történetekben is sok életbölcesség rejtett és az elmondásból kitűnt, hogy a szerző okulás és tanulságul szánta. A népi alakokon és történeteken kívül fel-felvilantja a megyei hivatali élet alakjait, az alispáni, főispáni világot, amelyet Szivos Béla úgyszintén belülről látott mint szoboszlói rendőrkapitány és vele együtt jóízűen nevetünk azokon a történeteken, amelyeknek maga is részese volt.

Legmaradandóbbnak ítélnék azokat a szépírói ihletésű írásait, amelyekben szűzföldjéről, a nagy pusztai legelő, Angyalháza pásztorairól, a Hortobágyról, a délibáb csodáiról tár elénk ismeretlen részleteket és amelyekben — minden bizonnyal a diákélmények hatására — a nagy

* Hajdúszoboszló, 1975. október 25.

szomszéd város, Debrecen történetének, ősi kollégiumának egy-egy epizódját villantja föl. Mély gyűlölettel ír a tatár, török, német támadásokról és részvételt a város vérzivataros századairól, a nép önfeláldozásáról, bátor helytállásáról és hálás szeretettel arról, hogy ez a város nemcsak hogy mindig újjászületett, de még ezen kívül valóságos világító fátylaja volt az egész tisztántúli magyarságnak, amely nélkül nyomtalanul elenyészett volna az egész környék magyarsága is.

Szivos Béla a helytörténeti kutatás számára bőséges adalékok nyújtott. Érintette a nyelvészet és a mitológia területeit is. Néprajzi vonatkozású írásai finom megfigyeléséről tanúskodnak. Mivel Hajdúszoboszló népének életét kitűnően ismerte, őt tekinthetjük Hajdúszoboszló első néprajzi vagy tágabb értelemben: helytörténeti kutatójának.

Kegevellet emlékezik most rá a hálás utókor, Hajdúszoboszló lakosága. Ennek a kegevelletnek és emlékezésnek adunk kifejezést, amikor ez emléktáblát felavatjuk és amikor tiszteletünket e látható jellel is kinyilvánítjuk.

NÉHÁNY ÉRDEKES KIÁLLÍTÁSRÓL

Nagy sikere volt *Bod Éva* keramikus debreceni kiállításának (júl. 9-től, a Meggyesy-teremben). A szomszédos néprajzi csoportok művészeinek jobb megismerése jegyében rendeztek *Szöttek, hímzések a Palóc-földön* címmel a miskolci Kossuth Művelődési Házban kiállítást a Nógrád megyei múzeumok munkatársai. A kiállítás júl. 9-én nyílt és az az érdekessége, hogy a későbbiek során Debrecenben is bemutatásra kerül. *Frank Frigyes* festőművész gyűjteményes kiállításának az volt az érdekessége, hogy a megnyitón az idős művész is megjelent (a Déri Múzeumban, júl. 18-án). A Hajdúszoboszló Nemzetközi Művésztelep emlékkiállításával áldozott a képzőművészeti kultúra fejlesztése és terjesztése terén oly sokat tett, korán elhunyt *Zilahi György* festőművész művészetének. A kiállítás a Hajdúszoboszló Múzeumban július 19-én nyílt meg.

A Déri Múzeumban a *Debreceni kerámia* című időszakos kiállítást, a nagy érdeklődésre való tekintettel az egész évben nyitva tartjuk. A Múzeumi Hónap során tárgygazdag *újszerzeményi kiállítás* nyílt a Bihari Múzeumban (okt. 2.) és a Hajdúszoboszló Múzeumban (okt. 8-án). A hajdúszoboszlói Bocskai István Múzeumban *Szivos Béla* emlékkiállítás (okt. 26-án) emlékeztet az értékes munkát végzett író, néprajzi kutató munkásságára. A Balmazújvárosi Múzeumban *Hegyi Flórián* faragó népművész alkotásaiból nyílt kiállítás (okt. 23.), a Karacs Ferenc Múzeumban pedig *Csenki Imre* emlékkiállítás hívta fel a figyelmet az érdemes pedagógus értékes munkásságára (okt. 31.).

TARTALOMJEGYZÉK

22. szám	III. kötet, 2. szám	1976. december
DANKO IMRE: Adalék a múlt századvégi vásáridőpont-változásokhoz	— — — — —	3—5
Külföldi kutatók a Déri Múzeumban	— — — — —	5
Tájház nyílt Tarpán	— — — — —	5
Tudományos konferencia Hajdú megye megalakulásának 100. évfordulója alkalmából	— — — — —	5
NAGY DEZSŐ: Menyhárt József mint barát	— — — — —	6—9
FLASCH DEZSŐ: A szelidgesztenyefa Debrecenben	— — — — —	10
DANIELISZ ENDRE: Bónyi Adorján ismeretlen diákkori verse	— — — — —	11—12
Múzeumi mozi	— — — — —	12
Történelem kongresszus Kőszegen	— — — — —	12
BOSNYÁK SANDOR: A halál országa	— — — — —	13—18
A Déri Múzeum Baráti Körének 1976. évi közgyűléséről	— — — — —	18
Tudományos konferencia az Ermitázsban a közép- és kelet-európai felvilágosodás kori építészet- és belsőberendezőművészet kérdéseiről	— — — — —	18
FÖLDES LASZLO: Hortobágy	— — — — —	19—31
Megjelent a Hajdúszoboszló Múzeum évkönyvének második kötete	— — — — —	31
Népművész bemutató terme Debrecen	— — — — —	31
DANKO IMRE: Adatok a „lábtul való fa” elterjedéséhez	— — — — —	32—35
Értékes helytörténeti tevékenység folyik a burgenlandi Alsóórben	— — — — —	35
MOLNÁR JOZSEF: Szathmáry Károly (1847—1885)	— — — — —	36—39
A Hajdú-Bihar megye Múzeumi Szervezet Rákóczi-műsorai, rendezvénye	— — — — —	39
BÉNYEI MIKLÓS: Egy forradalmár talyigás: Szalóci Imre (1877—1945)	— — — — —	40—41
A Kézdivásárhelyi Múzeum érdekes állandó kiállításáról	— — — — —	41
UJVÁRY ZOLTAN: Szivos Béla emlékezete	— — — — —	42—44
Néhány érdekes kiállításról	— — — — —	44